

Александр Гинзбург

ТАМ-ТАМ САДОЛАРИ

Икки бўлимдан иборат драматик дoston

Там-там — африкаликларнинг телеграф дўмбирасидир. Унинг товуши Африкадаги турли қабилаларнинг тил талаффузига мос бўлиб, уларнинг ҳаммалари бу тилда бериладиган баёнотларни англайдилар. Ҳар бир қабилага тушунарли тилдан ташқари фақат дўмбiraчиларгина англайдиган халқаро тил бор. Бунда Африканинг ҳамма вилоятларидаги дўмбiraчилар ўзаро сўзлашади. Бизнинг замонамизда там-там негрларнинг ўз озодликлари учун олиб борган курашларидаги умумий қуролдир.

Тим қоронғуликда там-там садо беради. Саҳна олдидаги қора танли дўмбiraчининг қиёфасини нур ёритиб турибди.

Д ў м б и р а ч и

Эшитдингми? Гумбирлар там-там...
Бир жим бўлар, гумбирлар яна.
Бу — бахтсизлик, йўқлик фарзанди —
Там-там тили бўлиб қилади даъват.
Майсалар тутайди, йиғлар гўдаклар,
Қулбалар ёнмоқда, ўлмакда она,
Очлик ўзи қуруқ, қақшоқ қўлларин
Қора дуд қоплаган кўкка чўзади.
Эшитяпсанми бўғуқ зарбларни?
Қоқ тупроқ юзини тутар томчилар,
Қон ва қор, кўз ёши томчилари бу!..
Эшитяпсанми ўлим, даҳшат товшини?
Азоб-уқубатда инграб тўлғонган

Бу — менинг Онамдир, менинг Африкам!
Кора танли синглим, курашчи оғам!
Ботқоқликлар бағрида йиғла,
Йиғла, платина конлар қаърида,
Тўқайликлар, ўрмонлар аро,
Оқ танлилар учун дур излаб,
Сен шўнғийсан океан тагига.
Йиғла, қора танли, эй оғам!

Бўрон ўкиради. Денгиз узра қоя. Чеккасида аёл.
Шамол унинг кўйлагини юлқилайди. Аёл гумбирлаётган
қоронғуликда олға интилган ҳолда тик турипти. Хо-
тин-қизларнинг сўзсиз куйи. Куйда умидсизлик ва
чақирик, ғазаб ва фифон мунги. Аёл тилга киради.
Бу Не да эди.

Не да

Денгиз!

Денгиз нақ қутурган ҳўкиз сингари
Кенг гавдасин уриб отар соҳилга.
Гарданин кўтариб, кўпиклар сочиб,
Увиллаб, тўлғониб қалқиб қайтади
Ва тўлқин ёллари бўялар қонга!
Қора шамол изғир қора тун ичра,
Чақалоқлар йиғлар мудҳиш зулматда...
Денгизнинг тубида инжу, дурдона
Изловчи шўрликка шафқат йўқ зарра!

Хотин-қизларнинг куйини бўрон гувиллаши ютиб ке-
тади. Бўрон фарёд чекади, чақиради, аёл кўлини
денгизга чўзиб чақиради.

Не да а. Ҳе. Бе. Бе. Си...

Д ў м б и р а ч и. Кимни чақиряпсан, аёл?

Не да а. Наҳотки билмасанг?

Д ў м б и р а ч и. Денгиздагилар озми?

Не да а. Мен биргинасини кутаман!

(Бўрон ўкиради.)

Д ў м б и р а ч и. Юр, кетамиз, бўрон кучай-моқда.

Не да. Мен кетмайман.

Д ў м б и р а ч и. Юр дейман!

Не да. Кетавер, мен кутаман.

Д ў м б и р а ч и. Ҳа, сен кутавер, кутмоқ — эътиқод демакдир.

Яна хотин-қизлар куйи эшитилади. Қоя устида танҳо Неда мағрур тик турипти. Дўмбирачи там-там чалади, бу садога бўйсунгандай бўрон пасаяди. Тим қоронғуликда ўчоқда милтиллаб ёнаётган олов кўринади.

Кулба. Олов атрофида марварид изловчилар ўтиришибди.

Б и р к ў з (секин хиргойи қилади).

Ёнгинангда мен борсам,

Сен нима дейсан?

Ёнгинангда мен борсам,

Отанг не деркан?

Д у э д у (қулоқ солиб). Афтидан бунинг ниҳояси бўлмайди.

А к к о. Бу ҳали-вери тугамайди.

Д у э д у. Гувиллайди... ҳамон гувиллайди...

А к к о. Паноҳи олий биздан ғазабга келди.

Еру осмонни туманга ўраб чақмоқ билан кесиб ташляпти. (Ўзича ғўнғирлайди.) Э... денгиз қаърига ошён қуриб, ҳамма нарсадан воқиф яшовчи Нган, бизларга раҳминг келсин!

Д у э д у. Бу ҳеч қачон тугамайди.

А к к о. Бизларга ўзингинг раҳминг келсин!

(Шамол увиллайди. Сукут.)

Б и р к ў з (куйлайди).

Қумғонингни мен олсам,
Сен нима дейсан?

Қумғонингни мен олсам,
Отанг не деркан?

Д у э д у. Нафасингни ўчир! (Ҳамма қулоқ солади. Шамол чийиллайди, тўлқинлар қирғоққа урилади.)

Б и р к ў з (яна куйлайди).

Кўкрагингга қўл солдим,
Сен нима дейсан?

Кўкрагингга қўл солдим,
Отанг не деркан?

А к к о. Э, ҳар сирдан воқиф паноҳи олий,
бизларга шафқат қил!

Д у э д у. Э, лаънати бўрон!

А к к о. Ўзингинг раҳминг келсин!

Д у э д у. Минг лаънат бундай тирикчилик-
ка! Минг лаънат бундай қашшоқликка.

А к к о. Қашшоқлик. Қашшоқлик...

Д у э д у

Наҳанглар қанот-ла кесар тўлқинни—шўнғий-
миз бизлар,
Тиш билан қиймаланг бизнинг танларни —
шўнғиймиз бизлар.
Бўғилиб қоламиз денгиз тубида — шўнғиймиз
ҳамон.
Суяклар синади тош тўлқинида — шўнғиймиз
ҳамон.

А к к о. Фақирлик... муҳтожлик... мен бу аблаҳни яхши танийман. Тупроқ узра санқиб юрадиган бу аблаҳ қашшоқликдан ҳеч кимга омонлик йўқ. Мен сенга айтсам, қашшоқлик малъун жодугар, малъун очофат, ҳайвон, фақирлик, иблис, қашшоқлик! У очликдан ўлдиради, ақлдан оздиради, қотил қилади. Биласанми, унинг увадалари ичига пичоқлар яширинган. Номинг ўчсин, қашшоқлик! Туф! Сен лаънатини ўйласа кишининг кўнгли гумиради. *(Жимлик. Яна ҳамма қулоқ солади. Биркўз секин куйлайди.)*

Б и р к ў з

Қалбинг урар қандай дард билан,—
мен билиб олсам,

Сен нима дейсан?

Қалбинг урар қандай дард билан —
мен билиб олсам,
Отанг не деркан?

Д у э д у. Бўрон келаётгани аён эди-ку, нега энди уларни юборди?

А к к о. Бир зангги ортиғу, бири кам, уларга нима!

Б и р к ў з *(хўрсиниб)*. Ҳа, уларга нима ғам!

А к к о. Қора танлиларга завол келяпти. Чигирткани ҳеч кўрганмисан? У ҳамма нарсани кемириб қуритади. Булар ҳам айнан шундай. Африкага оқ танлилар чигирткадай ёпирилди. Нега учиб кетмайди дейсанми? У бўкиб қолди. Қорнини кўтаролмаяпти, учолмайди. Яна оч қолганларида бошқа ерга учишади. У ерда ҳам ҳамма нарсага ғорат келтиради.

Д у э д у. Ҳа, ҳамма нарсани ютади, у юҳоқ.

Қаттиқ шамол ёриб киради. Қичқириқ. Ҳамма қулоқ солади. Эшик очилади. Чақмоқнинг қоронғиликни кесган тили ярқирайди. Биркўз эшикка отилади. У ердан Неданинг: «Йўқол, менинг ўзим!» деган овози эшитилади. Неда кулбага ҳушидан кетган Небуни судраб киради. Ҳамма сукутда уларни қуршаб олади.

А к к о. У... ёлғиз эдими?

Неда (*зўрға*). Қўлида, танасини тўлқин тошларга ураётганини кўриб ўзимни отдим.

Тим қоронғиликдан дўмбирачи пайдо бўлади.

Д ў м б и р а ч и.

Қуйида, тубанда. Мудҳиш қаърда
Тўлқинлар қутуриб ўрлаган тубда
Тўлқин қояларга урарди уни.
Азиз кишимизнинг севимли танин
Оғушига олмоқ бўларди гирдоб...
Аёл ўзни тўлқин қўйнига отди.
Ана, унинг бўйни, ана қўллари,
Яраланган танни тортар куч билан.
Ҳамон тортар, тортар танни қирғоққа,
Фақат жингиллайди билакузуклар
Ва инграйди қирғоқ!
О, аёл, сен шундай севишга қодир!

Жимлик. Биркўз Недадан кўз узмай тикилади.

Биркўз (*шавқ-завқ билан*). Эҳ, Неда!
Неда. Нима дединг?
Биркўз. Ҳеч нима!
Неда. Нега тикиласан?
Биркўз. Мумкинмасми?
Неда. Нима мумкинмас?
Биркўз. Қараш?

Не да. Мени энди кўряпсанми?
Бир кўз. Кўрганман... (жимлик).
Дуэду. У ёлғизми?

Не да бошини қуйи солиб жим ўтирипти.

Акко. Ҳамма сир-асрордан воқиф Олий-
зон, ўзингинг раҳминг келсин!

Дуэду. Бу нима? (Небунинг беҳуш гав-
даси устига эгилади.)

Не да. Қафтини очолмадим.

Дуэду Небунинг қаттиқ муштланган панжасини
ёзади.

Дуэду. Чиганоқ.

Акко. Оч уни.

Дуэду чиганоқни пичоқ билан очади... Унинг кафти-
да ажаб рангда дурдона жилваланади.

Йирик экан.

Дуэду. Чағалайнинг тухумидай бор.

Бир кўз. Шу битта дурдонаси билан ҳам-
ма нарсага эга бўлиши мумкин.

Не да. Ниҳоятда гўзал.

Небу қаттиқ ингроқ аралаш кўзини очади, зўр-ба-
зўр ўрнидан туради. Бир қўли билан Неда елкасига
таяниб, бир қўлини Дуэдуга чўзади. Дуэду унинг
кафтига дурдонани солади. Небу дурдонага узоқ
тикилиб қолади.

Небу (секин ва осойишта). Мен бунн
тошларнинг орасидан топиб олдим.

Акко. Жуда йирик экан.

Небу. Денгиз қаърида... тик қиррали
катта тошлар орасида ётган экан.

Д у э д у. Мен ҳали бундақангисини кўрган эмасман.

Н е б у. Ўзи ҳам битта экан.

Б и р к ў з. Бунга ҳамма нарсани сотиб олиш мумкин.

Н е б у. У чиганоқ орасида ярқираб ётганини ўша ерда, денгиз тубидаёқ кўрдим.

Н е д а. Жуда ҳам чиройли, Небу.

Н е б у. Мен матропни шундай ташлаган эдим, бошқа чиганоқлар...

А к к о. Жуда йирик...

Д у э д у. Чағалоқнинг тухумидай бор.

Н е б у. Ўлжам билан тўлқинлар босиб кетди мени. Денгиз ўз дурдонасини мендан тортиб олмоқчи бўлди... Кейин нима бўлганини билмайман.

Н е д а. Худди ойга ўхшаб, кумуш ранг сочади. Лекин жуда хавфли.

Н е б у. У — меники!

Биркўз секин ўзини ташқарига уради. Унинг ғойиб бўлганини ҳеч ким пайқамайди.

Н е б у. Мен энди бадавлат кишиман!

А к к о. Энди нима қилмоқчисан?

Н е б у. Мен бадавлатман. Милтиқ сотиб оламан.

А к к о. Кейин?

Н е б у. Недага, худди оқ танли аёлларники сингари либослар олиб бераман. Кейин... кейин албатта, ўзимга милтиқ оламан.

А к к о. Бу дурдона сеники эмаслигини унутдинг.

Н е б у (даҳшатда). Нима?!

Д у э д у. У хўжайининики эканини унутдинг, чоғи.

Небу. Йўқ! Дурдона меники.

Дуэду. Хўжайин бари бир уни сендан тортиб олади.

Небу. Йўқ! Уни мен топганман. Ёлғиз ўзим топганман. У ердан бир мен омон келдим. Мени тангри ярлақадди. Бошқа ҳеч ким омон қайтмади у ердан, ўша қайтмаганлар қони эвазига денгиз буни менга инъом қилди!

Дуэду. Уларга бари бир. Улар йўқ энди.

Небу (*пичирлаб*). Улар йўқ энди...

Секин, узоқ ерда там-там тақиллайди... Унинг овози тобора кучая боради. Небунинг кўксидан фиғон кўтарилади, инграйди.

Ой-э-э, хийлла-аэ--э-э аао

Улар қайтиб келмас. Йўқ улар.

Руҳин саломат қил, э тангрим!

Туя бардошини ато қил менга,
Фалокат босса ҳам тўкмайин кўз ёш.

Арслон овозини ато қил менга,

Унинг жасорати элтсин муродга,

О, тангрим, сен узун пичоқ бер бизга.

Узун пичоқ даркор олмоқ-чун қасос...

Ойи, хийло о-о-э-э-э-э О-о о...

Ҳаракат ортиб, рақсга айланади. Маросимий рақсга бошқалар ҳам қўшилади. Ихчам гавдали, қора танли кишиларнинг рақси тобора авжга кўтарилади. Там-там жаранглайди. Эшик очилиши билан там-там жаранги ва рақс бирдан тўхтайди. Эшик олдида — хўжайин. Унинг орқасидан илондай жилпанглаб Биркўз сирғилади. Ҳамма даҳшатли сукутда. Небу сакрашга ҳозирлангандай букчаяди.

Хўжайин. На хушхабар?

Акко. Ҳеч ким қайтиб келмади, соҳиб.
Биргина у... (*Небу томонга ишора қилади*).

Хўжайин. Биламан... (*Жимлик. Хўжайин осойишта Небуга қўл чўзади.*) Хўш? (*Небу жим.*) Мендан яширмоқчи бўлганмидинг? (*Небу жим.*) Узоқ кутаманми? (*Небу жим.*) У меники.

Небу. Йўқ!

Хўжайин. Сен яхши биласанки, у меники...

Небу. Йўқ, меники!

Хўжайин. Уғри!

Небу. Йўқ, бу ўзимники.

Хўжайин. Ҳали шундайми!..

Тўппончани қинидан чиқаради. Тўсатдан Небу қичқириб юборади, ҳаракати кескин... Унг қўлида нимадир ярқираб кетади... Эшикда, хўжайиннинг боши ёнига пичоқ санчилади.

Шундайми? (*Шошилмай Небунини нишонга олади. Бир сакраб Неда Небу ёнига ўтади.*)

Нари тур, қиз!

Неда. Йўқ! (*Гавдаси билан Небунини тўсади.*)

Небу (*қизни четлатади*). Қоч, Неда.

Неда. Йўқ, йўқ!

Хўжайин. Нарини тур!

Неда. Йўқ, соҳиб, йўқ!

Небу. Қоч дейман! (*Қизни итариб ташлайди. Қиз деворга урилиб йиқилади.*)

Хўжайин. Дурдонани ҳозироқ менга бермасанг, қизни отиб ташлайман. (*Ҳамон тўппончани қизга ўқталиб турипти. Небу бир неча дақиқали ўз-ўзи билан курашдан сўнг дурдонани хўжайинга узатади. Неда қичқириб юборади.*) Олинглар дурни! (*Ҳеч ким жойидан қимирламайди.*) Олинглар, деяпман сиз-

ларга! (Ҳамма жим, беҳаракат. Хўжайин Биркўзга ишора қилади.) Сен ол! (Биркўз қўрқув ичида Небуга яқинлашади. Унинг кафтидан дурдонани олиб, хўжайин олдига боради.) Боракалло! Сол қинга. (Биркўз дурдонани тўппонча қинига солади.) Энди боғланглар уни! (Дуэдуга тўппончани тўғрилайди.) Сенга айтаяпман (Дуэду жим). Хўш! (Дуэду жим қимирламайди. Хўжайин тўппончани Аккога йўллайди.) Хўш! (Акко қимирламайди.) Эҳ... Иблис!.. Бўлмаса сен боғла, эшитдингми, сенга айтаяпман! (Биркўз хўжайиндан кўзини узмай Небуга яқинлашади. (Хўжайин камарини ечиб Биркўзга ташлайди.) Боғла! Қаттиқроқ! Боракалло... қани, чуқурга йўл ол. (Небу қимир этмайди.) Хуш келмайдими? Захми у ер? Тумов бўлиб қоласанми? Шалаббо бўлиб кетасанми, ҳечқиси йўқ! Полиция михлаб қўйса қуриб қоласан. Жўна!

Небуни кулбадан итариб чиқаради. Неда унинг орқасидан ташланади.

Неда. Азизим, Небу!

Хўжайин (Недага). Кечроқ бориб, менга ўрин сол!

Кетади. Эшик қаттиқ ёпилади. Узоқдан гулдирак ва тўлқиннинг гувиллаши эшитилади. Эшик олдига йиқилган Неда йнглайди. Ҳамма сукутда, бош эгади. Қиз ўрнидан туради, Биркўзга ғазаб билан тикилганча тикка унинг олдига боради. Биркўз тисарилади. Улар саҳна олдигача суриладилар. Акко ва Дуэду улар орқасидан юрадилар.
Саҳна олди.

Биркўз. Менга нега бундай қарайсан?
(Неда ундан кўзини узмайди.)

Нега тикиласан? *(Неда жим.)* Мени энди кўра-
раяпсанми? *(Неда жим.)* Сенга нима керак
ахир? *(Неда жим.)* Тикилма менга, эшитдинг-
ми? *(Неда жим.)* Уқрайма!

Неда. Кўзлари заҳарли илоннинг кўзига
ўхшайди.

Неда кескин бурилиб, қоронғилик ичига кириб ғойиб
бўлади
Ҳамма сукутда.

Биркўз. *(Ҳамма сукутда. Аккога му-
жаат қилади.)* Мен шундай қилишга мажбур
эдим.

(Акко жим. Биркўз Дуэдуга дейди.)

Мен шундай қилишим керак эди. Небу —
ўғри. *(Дуэду жим.)* Ҳа, ҳа! Небу ўғри. Дурдо-
на хўжайинникими, ё йўқми?

(Ҳамма сукутда.)

Небу пичоқни отмаслиги керак эди... Тўғрими?

(У Аккога йғирилади. Акко жим.)

Сен ҳозир: «Небу довиюрак жангчи!» дей-
сан. Сен ҳозир: «У, денгиздан қайтиб келма-
ганлар учун қасос олмоқчи эди!» дейсан. Би-
ламан! Нима бўлганда ҳам у пичоқ отмаслиги
керак эди. Энди у чуқурда чирийдн... *(бақи-
ради.)* Мен чиришни хоҳламайман. Биласанми,
истамайман. Тангрим қора танлиларни оқлар-
дан қўрқадиган қилиб яратган. Ҳаммамиз
қўрқамиз! Биласанми, қўрқамиз. Қўрқамиз!
Сўйлоқ тишнинг бўлмаса йўлбарслигингдан ни-
ма фойда!

Бойқуш носаси ва тўлқинга тўлиқ тун. Узоқдан там-
тамнинг серташвиш садоси эшитилади.

Б у н г а л о. Гамакда хўжайин ётипти. Хузурида Биркўз. (*Хўжайин билан Биркўз дурдонани томоша қиладилар*).

Хўжайин. Ноёб.

Б и р к ў з. Бунга ҳамма нарсани сотиб олиш мумкин, соҳиб. Бунақасни ҳали кўрган эмасман...

Там-там садо беради. Хўжайин ва Биркўз қулоқ соладилар.

Х ў ж а й и н. Ер ютсин у дўмбираларини. Б и р к ў з (*қўрқувда*.) Жуда яқинда ча-лишяпти дўмбирани.

Х ў ж а й и н. Ҳа, жуда яқин... эшитяпсанми?

Б и р к ў з. Эшитяпман, соҳиб, эшитяпман.

Х ў ж а й и н. Бу ноғоралар нима деяётганига тушунасанми?

Б и р к ў з. Йўқ, соҳиб... Ноғора тилини фақат ноғорачи билади.

Х ў ж а й и н. Ана. Яна садо беряпти. Эшитяпсанми!

Б и р к ў з. Бирон нарса ҳақида тил бириктиришяпти.

Х ў ж а й и н. Тил бириктиришяпти? Нима ҳақида? Эҳтимол биларсан, а? Мени алдамоқчисан!

Б и р к ў з. Қўйинг, соҳиб. Сизни алдашга менда журъат қайда.

Х ў ж а й и н (*Биркўзни диққат билан кузатиб*). Сенларни билиб бўладими? Сиз қора ялоқлар ҳаммангиз бир гўр. (*Дурдонани завқ билан томоша қилади*.) Эртага бунни Арунга олиб борсам бас... Лаънатилар яна тақирлаяптилар дўмбирани.

Б и р к ў з. Бу дўмбирачилар, соҳиб, ҳамма нарсани элдан олдин биладилар.

Хўжайин. Шундай дегин? Эҳтимол,
дурдона ҳақида ҳам билишар.

Биркўз. Эҳтимол, соҳиб.

Хўжайин. Ҳа... Эртага албатта Арунга
олиб бораман.

Там-там аниқроқ эшитила боради. Хўжайин бармоқла-
ри билан қулоқларини беркитади.

Эшитишга тоқат йўқ! *(Жимлик. Фақат там-
там эшитилади.)* Сен бўлсанг...

Биркўз. Безгагим.

Хўжайин. ...Тўнғиз!

Биркўз. Безгагим қийнаяпти.

Хўжайин. Сен — ифлос тўнғизсан.

Биркўз. Ёмон қақшатапти.

Хўжайин. Қора ялоқларингни қутурти-
риб юбординг.

Биркўз. Ёмон қақшатапти, вой...

Хўжайин. Сени аллақачон ҳайдаб юбо-
ришим керак эдику-я!.. *(Жимлик. Хўжайин қу-
лоқларини очиб тинглайди: там-там товуш-
лари тинмоқда.)* Мен сени аллақачон ҳай-
дашим керак эди.

Биркўз. Сабаб, соҳиб?

Хўжайин. Қора ялоқларингни ҳаддан
ошириб юбординг... Мен сенга нима учун пул
тўлайман? Дарвоқе, сендан нега сўраб ўтириб-
ман? Сен ҳам ўша тўнғизларнинг бирисан-да.

Биркўз. Айб менда эмас, соҳиб... Улар-
дан қўрқаман.

Хўжайин. Нафасингни ўчир! Ичиб юма-
лаб ётишни биласан... Қуй менга ана шу ши-
шадагисидан. *(Биркўз қуяди ва уни хушома-
дона хўжайинга тутди.)* Бекор сўзингга ки-
рибман. *(Бир-икки ҳўплайди.)* Уларни бекор-

га юборибман, барометр бўрон кўтарилишини кўрсатиб турган эди-ку.

Б и р к ў з. Юбормасангиз бу дурдона қаёқда эди, соҳиб?

Х ў ж а й и н. Бошқа куни топишарди...

Б и р к ў з. Тополмасликлари ҳам эҳтимол.

Х ў ж а й и н. Эҳтимол топмасдилар... Тасодиф! Бугун ҳам тополмасликлари мумкин эди.

Б и р к ў з. Бу негрни гирдоб денгизнинг қаърига тортиб кетган. Бундай чуқурликка ҳали ҳеч ким шўнғмаган.

Х ў ж а й и н. Эҳтимол... Эҳтимол... Аммо дурдона менга жуда қимматга тушади. Тўрт кишини денгиз ютиб кетди. Тўрт киши! Фаросатинг етадими? Энди бошингга яна не фалокат келишини кутиб ўтир!

Б и р к ў з. Улар мени ўлдиришаёзди, соҳиб!

Х ў ж а й и н. Афсуски, ўлдиришмапти (*ичади*). Ушанда йигит менга пичоқ отди-я, дурдонани бергиси йўқ эди... Нима дединг?

Биркўз жим.

Нима, нотўғрими? Биламан, сен қиз йўриқдан шундай қилди, деб ўйлайсан. Бўлмаган гап. У дурдонани бергиси келмади ва ҳалок бўлган дўстлари учун қасос олмоқчи бўлди. Афсуски, қиз учун қасос олишга ҳали унда асос йўқ. Афсус... Минг афсуски, асос йўқ, афсус. Қуй шишадагидан... Ҳа, сенга нима бало бўлди?

Б и р к ў з. Безгак қақшатапти...

Х ў ж а й и н.. Ҳа, майли, ўзингга ҳам қуя қол. (*Биркўз ўзига қуяди.*) Сен қизинг кўксига назар солдингни... Офатижон-а? Ҳа... йигит мени ўлдираёзди... Ўлдириши мумкин

эди. Ҳаммасига сен сабаб! Сен бу қора ялоқларни ҳаддан ошириб юбординг.

Ичади. Там-там қаттиқроқ тарақлайди. Қулоқ солади.

Яна тақирлатяпти. Тўрт марварид тутувчининг ҳалок бўлганидан хабар топганга ўхшайди у, аблаҳлар... (Жим тинглайди.) Ўз шерикларини озод қилиш учун чуқур устидаги тўшамани бузмоқчи ҳам бўлаётгандирлар... а? Бўлиши мумкин! Сен эҳтиётини қилиб қўйдингми?

Б и р к ў з. Тепасида Сем милтиқ ушлаб ўтирипти-ку.

Х ў ж а й и н. Милтиқли Сем... Милтиқли Сем, дейсан... Сем милтиғи билан ҳам ҳеч нарса қилолмайди. Қора ялоқлар жуда қутуриб кетишган, бир милтиқли Семнинг кучи нимга етади? Бир қишлоқда ўнтасини харига михлаб қўядиган вақтлар ўтиб кетди. Ушандай қилса мулла бўлиб қолишардику-я! Аммо ҳозир замони эмас. XX асрда яшаяпмиз. Кўнглимиз тусаганини қиладиган замон эмас. Энди биз маданиятли кишилармиз, ҳамма нарсани қонун йўли билан бажарамиз.

Б и р к ў з. Тушунмадим, соҳиб?

Х ў ж а й и н. Отни эгарла, Арунгага шошил! Қора танли йигит мени ўлдирмоқчи бўлганини полицияга етказ, яна шуни ҳам айтки, қора ялоқлар қутуриб кетишибди, тинмай лаънати там-тамларини тарақлатадилар. Улар бир кор-ҳолни бошламоқчилар... Эгарла отни, жўна!..

Б и р к ў з. Ҳозир, соҳиб!

Х ў ж а й и н. Ҳозироқ жўна! Акс ҳолда гафлатда қоламиз. Уқдингми? Милтиқли Сем

бу ерда бўлса ҳам бари бир тезроқ қайт...
Тезроқ полицияни бошлаб кел!..

Б и р к ў з. Хўп бўлади, соҳиб!

Там-там шиддатлироқ садо беради. Хўжайин асабий юради. Чироқнинг пилигини баландроқ кўтаради. От туёғи товуши эшитилади. У ҳамон узоқлашади. Там-там ҳам тинади. Ваҳимали сокинлик. Хўжайин тик туриб нимагадир қулоқ солади... Кескин бурилади.

Х ў ж а й и н. Қим?!

Қоронғиликдан нозик қоядай Не да чиқиб келади.

Не да. Мен, соҳиб!

Х ў ж а й и н. Сенми... *(енгил нафас олади)*.
Ишинг бормиди?

Не да. Келиб ўрнимни тўшаб бер дедингиз.

Х ў ж а й и н. Ҳа... тўшаб қўй.

Неда гамакка йўл олади.

Тўхта, аввал эшикни ёп. *(Неда эшик томон юради.)* Эшикда ким бор?

Не да. Ҳеч ким соҳиб.

Х ў ж а й и н. Ёп эшикни.

Не да. Ёпдим, соҳиб.

Х ў ж а й и н. Тамбала.

Не да. Тамбаладим, соҳиб.

Хўжайин эшикка яқинлашади, қулоқ солади, кейин қиз ёнига келади.

Х ў ж а й и н. Ингитинг чуқурдами?

Не да. Чуқурда, соҳиб.

Х ў ж а й и н. Ўша учун мендан хафа бўлмадингми?

Не да. Йўқ, соҳиб.

Х ў ж а й и н. У дурдонани мендан яширди... Мени ўлдирмоқчи бўлди... *(Неда сукут)*

да.) У ёмон йигит. (Неда сукутда.) Жуда ёмон йигит, уқдингми?

Не да. Уқдим, соҳиб.

Хўжайин. Сен уни севасанми?

Не да. Йўқ, соҳиб.

Хўжайин. Сен яхши қизсан. Нега мендан қўрқасан? Қочганинг қочган.

Не да. Билмадим, соҳиб.

Хўжайин. Мендан сира қўрқма, яхши қиз. Сўзимга кирсанг чиройли кўйлақлар олиб бераман, хоҳлайсанми? Сенинг ҳам чиройли кўйлақлар кийгинг келадими? (Неда жим.) Бор, бор, ўрин сол. (Неда гамакка йўл олади. Хўжайин шишани олиб стаканга қуяди.) Бунча ивирсинг.

Не да. Ўрин соляпман.

Хўжайин. Бери кел!

Неда келади. Хўжайин синовчан кўзларини ундан узмай стакан узатади.

Ич!

Не да. Ичмаганман, соҳиб.

Хўжайин. Ич!

Қизнинг сочларини гижимлаб, бошини орқага тортади, кўзларига тикилиб, иккинчи қўли билан стаканни унинг оғзига туттади.

Ич! (Неда ичади. Хўжайин стаканни ерга улоқтиради.) Сочларинг ипакдай мулойим... Оқ аёлларникига ўхшайди... Мунча лабларинг чиройли! (Ўнмоқчи бўлади. Неда унинг қўлидан қутулиб чиқади.) Сен менинг сўзимга киршинг керак. Бери кел! (Неда қимирламайди.) Эшитмадингми? (Неда бирдан қаттиқ кула бошлайди.) Нимага куляпсан?

Не да. Айланяпти... Ҳамма нарса айланяпти! Мен мастманми?

Х ў ж а й и н. Жуда соз. Кел меннинг олдим-га!

Бирдан бир қарорга келгандай Неда кескин хўжайин олдига келади. Хўжайин қучоқлайди.

Сен ҳам... сен ҳам қучоқла мени.

Неда қучоқлайди... Бир неча дақиқа шу суратда турадилар... Кейин Неданинг қўли хўжайин ёнбошидан пастга сирғала бошлайди... Қўли хўжайиннинг кисса-сида... Қалитни маҳкам ушлаб турипти. Хўжайин қи-мир этмай сўзлайди.

Қўй жойига... (*Неданинг қўли гўё шол бўлиб қолгандай.*) Қўй жойига деяпман, қуло-нинг борми?

Неда унинг қучоғидан чиқишга нитилади, лекин хў-жайин маҳкам қучоқлаб туриб, сўзида давом этади.

Демак, сенга чуқурнинг калити керак бўл-ган экан-да? Мен дурдона учун __келдинг деб ўйлабман. (*Мулойим.*) Қанжиқ... Қора қан-жиқ... Сизларнинг ҳаммангиз бир гўр! Қўй калитни, қанжиқ!

Не да. Асло!

Х ў ж а й и н. Лаънати, қора қанжиқ!

Тўсатдан орқага тисарилиб, қизнинг юзларига шапа-лоқ солади, Неда инграб йиқилиб, ҳолсиз ётади. Хў-жайин қиздан кўзини узмайди. Бориб чироқни ўчира-ди. Сим-сиёҳлик. Неданинг чинқириғи. Нимадир си-нади... Жимлик... Ойнинг кумуш нури ерга тўкила бошлайди... Гамак ёнида хўжайиннинг чалқанча ётган гавдаси. Унинг устига қўлида пичоқ билан Небу эгил-ган... Нарироқда Неда қотиб турипти. Уларнинг кўз-лари жасадга тикилган. Небу аста қаддини ростлай-ди... Муштини ёзади: кафтида дурдона хира жилва-ланади. Йигит билан қиз бир-бирига тикиладилар... Саҳна олдига ўтиб тўхтайдилар. Уларга Акко билан Дуэду келиб қўшилади. Улар жимгина йигит билан қизга кўз тикадилар.

Саҳна олди.

Небу (секин). Ұлди. (Жимлик.) Нега сен унинг олдига келдинг? (Неда жим.) Нега унинг олдига келдинг? (Неда калитни тушириб юборади. Калит огир тақирлаб ерга тусади. Небу калитни ердан олади.) Калит учун келганмидинг?

Неда (бошини қуйи эгиб, секин.) Ҳа...

Сукунат. Небу кўз узмай қизга қарайди.

Небу. Сен жасоратли қизсан, Неда...

Неда. Асло...

Небу. Сен жасоратли қизсан. (Акко билан Дуэдунни кўрсатиб.) Булар милтиқли Семни боғлашипти, кейин тўшамани кўтарганларида мен сенинг чинқирганингни эшитиб қолдим. Кейин мен уни ўлдирдим...

Ҳамма жим.

Акко. Энди нима қилмоқчисан, Небу?

Небу. Билмайман.

Акко. Энди икки қатла жинояткорсан: биринчидан, дурдонани ўзингники қилдинг. Иккинчидан — оқ танлини ўлдирдинг.

Небу. Ҳм.

Акко. Шу туфайли икки қатла танангни харига тортадилар.

Небу. Нима қилишим керак?

Акко. Қочиб кет!

Дуэдун. Юр, биз билан, Небу, ҳозир ҳамма қора танлилар бир ёқадан бош чиқарадиган вақт келди.

Небу. Менга нима? Ўзим биламан! Менинг дурдонам бор! Менга ҳеч ким керак эмас!

Акко. Биз билан бўл, юр, Небу!

Небу. Йўқ! Менга ҳеч ким керакмас. Менинг дурдонам бор, бўлди.

Д у э д у. Эҳтиёт бўл, яна дурдонанг бо-
шингга етмасин, Небу!

Небу. Етмайди. Мен бадавлат бўлиб
кетаман. Неда билан қишлоғимизга кетамиз.
У ерда ҳеч ким тополмайди бизни... Бир оз
вақт ўтгач, дурдонани сотаман, энг бой киши
бўламан.

А к к о. Охирги марта сўраяпман сендан —
юр биз билан!

Небу. Йўқ!

Д у э д у. Бу қилмишингдан ўзинг пушай-
мон бўласан, яхши қол!

А к к о. Хайр!

Небу. Хайр! Қирғоқ ёқалаб кетинглар.

А к к о. Хўп.

Кетишади.

Небу. *(худди энди кўраётгандай Недага
тикилади)*. Сен жасоратли қизсан, Неда...

Қиз бирдан йигитнинг пинжигга киради.

Неда. Қўрқиб кетяпман!

Небу. Жим бўл!

Улар қулоқ соладилар. Узоқдан итларнинг вовуллага-
ни ва от туғи товуши эшитилади. Дўмбирачи
пайдо бўлади. У саҳнанинг бошқа томонига ўтади.

Д ў м б и р а ч и. Ҳой, бунча имиллайсизлар.

Неда. Нима бўлди?

Д ў м б и р а ч и. Келишяпти. Гапимга қу-
лоқ сол, дўмбирачининг ўғли, ҳозир қочишинг
керак. Там-там садолари сенга раҳнамо бўла-
ди. Сен унинг тилини биласан, сен дўмбирачи
ўғлисан, Небу!

Небу. Ҳа, мен там-тамнинг тилига тушу-
наман, негаки, мен дўмбирачи фарзанди Не-
буман.

Д ў м б и р а ч и. Ундай бўлса жўнанглар.
Не да. Ҳа... қочиш керак!..
Д ў м б и р а ч и. Зудлик билан! Улар яқинлашиб қолишди.

Ғойиб бўлади.

Небу. Жим!

Яқинлашиб келаётган ит акиллаши ва от туёғига донг қотиб даҳшат ичида қулоқ солишади.

Небу. Ўтиб кетишди.

Не да. Ҳа...

Небу. У томонга ўтишди.

Не да. Мен жуда қўрқиб кетяпман.

Небу. Узоқлашишди, қўрқма.

Не да. Ҳа, узоқлашишди.

Небу. Юр энди, уйга етиб олишимиз керак.

Не да. Йўқ.

Небу. Нима учун?

Не да. Изимиздан боришади.

Небу. Тўғри айтасан...

Не да. Улар орқамиздан қишлоққа ҳам боришлари мумкин.

Небу. Боришлари мумкин.

Не да. Уларни чалғитмоқ керак.

Небу. Қандай қилиб?

Не да. Сен бир ўзинг кетасан.

Небу. Сен-чи?

Не да. Мен у томонга кетаман. (*Қўли билан кўрсатади.*) Улар менинг изимдан боришади. Шундай қиламан. (*Жимлик.*) Сенинг олдинга етиб бораман. Албатта, бирга бўламиз. (*Небу жим.*) Бу кунлар ўтиб кетади, Небу, албатта бирга бўламиз. Мен сенга яхши, вафодор хотин бўламан. Бер менга дурдонани!

(Шебу иккиланади.) Бер-а, менда бўлса уни ҳеч ким тополмайди. (Шебу дурдонани беради. Неда уни кўксига яширади.) Мен кетдим.

Узоқда ит акиллайди.

Небу. Яхши бор!

Неда. Яхши қол, Небу.

Кетади. Небу қиз орқасидан тикилиб туради.

Шамол билан ой нури
Ўйнар тун қучоғида.
Келаман кўнглим дури,
Қалбинг кутган чоғида.

Қимсасиз йўлда танҳо
Кетай кулфатни олиб...
Қайтаман, севикли ёр,
Ишқинг дилимга солиб.

Қўшиқ узоқлашиб, сўнг тинади. Анча вақтгача итларнинг ҳуригани эшитилиб туради. Небу чуқур хўрсиниб қоронғилик ичига кириб кетади. Дўмбирачи там-тамни тарақлата бошлайди.

Дўмбирачи. Сен учун... Қора танли инсон, сен учун...

Чироқ ўчади. Узоқдан там-тамнинг сийрак садолари эшитилиб туради. Ой шуъласи секин-аста ялангликни, у ердаги ўртаси қирра томли капаларни ёрита бошлайди. Яланглик ўртасидаги қудратли Баобаб ёнида қишлоқ дўмбирачиси. Атрофини негрлар ўраб ўтирибди. Давра ўртасида сеҳргар. Ҳамма там-тамга қулоқ солади.

Қишлоқ дўмбирачиси эшитганларини такрорляпти.

Қишлоқ дўмбирачиси. Сен учун... Қора танли инсон... Сен учун!.. Қаерда бўлсанг ҳам уқиб ол, инсон! Ётибсанми, турибсанми, юрибсанми, қулоқ сол, ғафлатда қолма бу замон. Офтобнинг ловиллаган машъали кўпикли тўлқинлар орасига чўкиб сўнган томон-

дан елкаларига милтиқлар осик оқ танлилар келмоқда. Улар биз томонга, соҳилга, қадим Игара қабиласига, тобе кишилар кулбалари мингашган Рўё дарёси томон йўл олганлар.

Узоқда там-там садоси тинади. Энди қишлоқ, дўмбирачиси дўмбирасини чала бошлайди. У узоқдаги там-тамнинг садоларини такрорлайди.

Сеҳргар. Улар бу томонга келишмоқда...
Уларга нима керак ўзи?

Қишлоқ дўмбирачиси. Ҳозир биламиз.

Чалишдан тўхтайти. Яна узоқдаги там-там садо беради, унга қулоқ солиб шарҳлайди.

Оқ танлилар қора йигит изига тушган.
Неча кундир давом этар бу мудҳиш қувғин.

Яна ўз дўмбирасини тарақлатади.

Сеҳргар. Нега энди буёққа келадилар?

Қишлоқ дўмбирачиси. Улар қора танлининг изига тушганлар. Из шу ёққа олиб келяпти-да.

Сеҳргар. Оғайнилар, ишонаверинг, у бизга бир балони келтиради. Мен шаҳарда оқ танли жаноб Смайло ҳузурида бўлганимдан хабаринглар бор. У менга: «Сеҳргар, менинг ишим бошимдан ошиб ётипти, қабилаларни сен назорат қилиб турасан!...» деди. Ҳа, худди шундай деди. Яна: «Баъзи бир қора ялоқлар бизга итоат қилмаяпти, ўшаларнинг таъзирини берамиз!..» деб таъкидлади. Бизнинг қабила-ларимизда ҳаммавақт осойишталик бўлиши керак. (Дўмбирачига) у қора йигит нима гуноҳ қилди? (Дўмбирачи жим.) Сўзла!

Қишлоқ дўмбирачиси. Ўлдирди.

Сеҳргар. Ўлдирди? Кимни ўлдирди!

Қишлоқ дўмбирачиси. ...оқ танли-
ни ўлдирди...

Жимлик.

Сеҳргар. Барча дўмбирачиларга жар
сол, «Бошқа йўлдан бор, биз сени танимай-
миз!» деб айтсинлар унга.

Оломонда саросималик.

Қишлоқ дўмбирачиси. Мен бу иш-
ни қилмайман.

Сеҳргар. Сабаб?

Қишлоқ дўмбирачиси. У яқинлашиб
қолди... Келиб қолди...

Тўсатдан сим-сиёҳликдан Небу пайдо бўлади. Ган-
дираклаб аранг ўртага келиб, йиқилади.

Небу (*хириллаб*). Келдим...

Оломонда саросима, одамларнинг шивири, хазонни
шамол титиб ўтгандаги овозларни эслатади. Ҳамма
Небуга яқинлашади.

Сеҳргар. Қайтнинг орқага. (*Тумор ва
мунчоқларини шилдиратиб оломонга ташла-
нади.*) Қайтнинг орқага. Акс ҳолда ҳаммангиз-
ни қўтир сиртлонга айлантираман.

Оломон ғўнғирлаганча орқага тисарилади... Узоқ
жимлик. Сеҳргар ҳамон юзтубан ётган Небуга яқин-
лашади. Оёғи билан итариб чалқанча ётқизади. Энга-
шиб уни диққат билан кўздан кечиради.

А, сенми?! Сенмидинг, Небу?

Небу (*аранг ўзига келиб*). Ҳа... Мен...

Сеҳргар. Ҳа, сенсан... сен... сенсан...
(*Ҳаммага.*) Кўряписизларми, оғайнилар, бу
Небу!

Жимлик.

Сен одам ўлдирдингми? Гапир!

Небу. Ҳа, одам ўлдирдим.

Сеҳргар. Нега ўлдирдинг?

Небу. Оқ бўлгани-чун.

Қишлоқ дўмбирачиси. Қора тан-
лининг ҳам, оқ танлининг ҳам томирида бит-
та қон, қизил қон айқириб юради...

Небу. Оқ танлининг томирида қора қон
юради.

Сеҳргар. Жон ўғирламоқ — катта гу-
ноҳ.

Небу. Йўқ, заиф қуллик — катта гуноҳ.

Сеҳргар. Уни нега ўлдирдинг?

Небу. Ҳамма учун! У меннинг оғайнила-
римни дур учун денгизга ўлимга юборди, у
қора танли қиз Недани шармисор қилмоқчи
бўлди...

Қишлоқ дўмбирачиси. Сен уни аёл
туфайли ўлдирибсан... Сен Недани шунча
севасанми, Небу!

Небу

Уни севмай бўларми, ахир,

Гўзал қора танли Недани.

Ниҳол чирмовуқдай унинг қўллари,

Қўзларини нақ юлдуз дейсан.

Дудоқлари қизил гулсифат,

Уни севмай бўларми ахир!..

Дунёда йўқ ундаги қомат:

Сарв дарахтдек тик, итоаткор,

Бадани мулойим тонгги шабнамдан —

Уни севмай бўларми, ахир!

Эшитганинг борми тун палласида

Қора танли қизнинг чақирғини!

Қайноқ қон, ўтирак эҳтиросдир у!..

Унга жавоб бўлиб меннинг танимда

Ўт ёниб, нақ вулқон қуюни бўлиб
Отиладн кўксимдан қалбим.
Там-там каби урар гурсиллаб...
Севмай бўлармикан шу қора оташ
Чирмовуқдай гўзал Недани?

Жимлик. Небу бошини қуйи солади.

Мен... ўлдирдим...

Сеҳргар. Энди биздан ҳимоя излаб келдингми?

Небу. Мен ўз кулбамга келдим.

Сеҳргар. Сенинг кулбанг йўқ! Сен қабилани ташлаб кетдинг, сен орқангдан аёлни эргаштириб кетдинг, сен оқ танли одамни ўлдирдинг.

Небу. Қабиланинг низомида «Хотининг-ни тортиб олмоқчи бўлган одамни ўлдир» дейилган. Шундай эмасми?

Сеҳргар. Ҳа, а-а... (*сакраб туриб ҳаммага ғолибона боқади*). Эшитдингларми? Қабиланинг низоми энди эсига тушипти! Лекин, оғайнилар, унинг ўзи Недани мендан тортиб олганини унутди, чоғи. Демак биринчи бўлиб қонунни бузган — у! Лекин сен ҳали тирксан-ку! Сўзла!

Небу. Неда меники. Сеҳргар, у сени эмас, мени севади.

Сеҳргар. Неда менга хотин бўлиши керак эди.

Небу. Сен унга кексалик қиласан, Сеҳргар.

Сеҳргар. Овозингни ўчир!

Небу. Уни менга беришингни сендан илтимос қилдим, сен бермадинг. Мен олиб кетавердим...

Сеҳргар. Оғайнилар! Қулоқ беринглар!

Бу одам икки қатла гуноҳкор: Биринчидан, қабилаининг, иккинчидан, оқ танлиларнинг қонунини бузди. Уша Неда исмли аёл ҳозир қаерда эканини айт менга...

Небу. Билмайман.

Сеҳргар. Эшитдингларми, оғайнилар? Бу одам мендаги аёлни ўғирлаб олиб кетди. Энди қаердалигини билмас эмиш. Қаллоб! Оғайнилар! Оқ танлилар унинг гуноҳидан ўтмайди, улар бу ерга келиб: «Қани бизнинг одамимизни ўлдирган?» деб сўрайдилар, нима деймиз? Биз: «Ана, олинглар уни!» деб жавоб қилишимиз керак. Акс ҳолда, бизнинг болаларимизни битталаб ўлдирадилар, кулбаларимизга ўт қўядилар.

Қишлоқ дўмбирачиси. Узимизни жуда хўрлаб юбордик-ку, Сеҳргар!

Сеҳргар. Жим бўл!

Кичик дўмбирачани олиб жазавага тушиб чалиб даврада айланади. Рақсга тушади, қичқиради. Анча вақтгача дўмбрасини така-тумлаб юради. Кейин бирдан тўхтайдди. Жимлик... Давра ўртасида Небу ҳаракатсиз ётипти. Сукунатда секин-аста ўрмон ва туннинг товуши эшитила бошлайди. Мана, галати, қулоқни батавга келтирадиган чинқириқ... Бу нима? Бориб-бориб барча товушлар бир-бирига қоришиб арслоннинг кучли наърасига айланиб кетади. Сеҳргар қаттиқ чинқиради.

А-а-А-а! Нидо келяпти... Эшитинглар, тангриларнинг сўзларини! Улар: «Бу одам оқларнинг қўлига топширилсин!» дейишди. Тангрилар шундай дейишди. Шундай бўлади!

Небу. Йўқ! (*Сакраб туради.*)

Сеҳргар. Ушланглар уни!

Небу бир томонга ўзини уради, кейин иккинчи томонга. Лекин ҳар томондан ҳам уни найзалар қаршилайди, қўлига пичоқ олади.

Қочириб юборманглар!

Там-там шиддатли садо беради. Давра ҳамон торайиб бориб, Небу ўртада қолади. Даврага Сеҳргар отилиб киради. Қаттиқ ураётганлари кўришиб турипти. Кучли чинқириқдан сўнг жимлик. Давра тарқалади. Небу гўё михлангандай боғланган. Атрофи найзалар билан гир айлантириб тўсилган.

У қочиб кетмоқчи бўлган эди. Жазосини тортсин. Қани жароҳати газак олиб кетиб, бу ёмон одамнинг танасидан заҳарли сассиқ алафлар ўссин! *(Авраб сеҳрлайди.)* Энди ҳамманглар кетинглар. Бу худо қарғаган муртад, йўлдан озганнинг ёнида қолиш гуноҳ. Унга ҳеч ким яқин бориши мумкин эмас. Қасамёд қилинг!

Сеҳргар кичкинагина қизил тошни кафтида тутиб туради, ҳамма эркаклар бирин-кетин тошга қўл теккизиб ўтадилар.

Тарқалниглар.. кетинглар ҳамманглар...

Ҳамма кетади. Сеҳргар Небунинг пақ юзи олдига келиб, хахолаб қийқириб кулади.

Энди ора очиқ бўлди, азизим Небу!

Кула-кула кетади. Небу беҳаракат. Секин музика овози эшитила боради. Аёлларнинг сўзсиз мулойим мунгли куйи қирра томлар устида ёйилади, янги ойнинг ўроғи қалқиб чиқиб, тўхтади. Қўшиқ узилади. Небу нинграб бошини кўтаради.

Н е б у.

Нурли ҳилол... Янги ой!..
Чоҳ устига чодир бўл

Самонинг тинч кўксиди.
Ҳилол, ҳилол, сен тезроқ
Овоз бер, мен маҳбусга.
Тун келини, янги ой!

Ойнинг ўроги томлар орқасида гойиб бўлади... Баобаб
орқасидан қиз пайдо бўлади. Бу Неда қиёфасидаги
ой. Қиз эғнида илгариги кийими. Лекни у ойнинг нури
билан кумушланган.

Ой . Мен бу ердаман!
Небу . Сенмисан, Неда!
Ой . Йўқ! Мен ой. Чақирганинг учун кел-
дим. Тилаганингни сўйла.

Небу.

Оҳ, еру кўк нур маъбудаси!
Ҳар кун тонгдан ўлим етаклаб
Атрофимда тинмай кезувчи
Офатлардан, азоб-кулфатдан
Халос бўлмоқ йўлини ўргат!
Ой . Офатлардан халос бўлмоқ ўзингга
боғлиқ, суюкли Небу!
Небу . Аммо инсон жуда ожиз!

Ой

Сўзларинг тўғри эмас!
Инсонда зўр қудрат доим яшармиш!..
Тунги осмон қоралиги у,
Денгизларда кўринган ҳубоб
Чақмоқларнинг чарақлаши у,
Буғдойларнинг бошоқланиши
Тўлқинларнинг гулдираши у,
Форлиқларда дам олган жимлик!
У — кўринмас бизга ҳеч қачон,
У ҳаётдир ва ҳамда ўлим.

У — йироқда, ҳам ҳузурингда
Сен у билан тириксан муқим...

Н е б у

Оҳ, янги ой, янги ой,
Сен янги кун кафтида
Ҳозир эриб кетасан,
Айтгил, бир нарсани айт!
Мен билайки, томирда
Ешлик қони тинмайди.
Қандай қилиб, ўч олиб?!

О й

Менга қараб ўрناق ол!
Ўз кучингга ишон сен.
Душманларнинг устидан
Ғалабага ишон сен.

Ой баобаб орқасига яширинади.

Н е б у

Эй, янги оқ нурли ой.
Мени қолдириб кетма!
Э, кумуш шуълали ой,
Узоқ мунтазир этма.

Томлар устидан яна ойнинг ўроғи кўриниб, аста
нарига сирғала бошлайди.

Қетяпсан самодан,
Аранг кўриб турибман...

Ой гойиб бўлади. Шамол туриб баобаб шохлари шо-
вирлайди... Небу ҳолсиз осилиб ётипти. Дарахтнинг
шохи секин силкиниб унинг бошига эгилади. Дарахт
шохларидан бири—қиз. Бу баобабнинг Неда қиёфаси-

даги қалби, энди унинг кийимлари гўё барглардан
тўқилган.

Б а о б а б. Салом, Небу!

Небу. Бу ким?

Б а о б а б. Менман.

Небу. Ким? Сенмисан, Неда?

Б а о б а б. Йўқ. Мен — баобабнинг юра-
гиман.

Небу. Сен жуда Недага ўхшар экан-
сан...

Б а о б а б. Неда ҳамма ерда — у оининг
шуъласида, шаббоданинг нафасида, япроқ-
ларнинг шитирлашида, ҳамма ерда у!

Небу. Ёлгон айтма, мен кўрмаяпман!

Б а о б а б. У ҳамиша сенга ҳамроҳ. Атро-
фингга назар сол!

Небу. Йўқ. У мени ташлаб кетди. Мен
танҳоман. Ҳаёт шунақа: ҳамма ўз ҳолига...

Б а о б а б. Бундай эмас. Атрофингга боқ.
Ҳар бир майса — Неда, майсаларни баҳра-
манд қилиб турувчи ҳар бир шабнам — у Не-
бу... Эркак ва аёл ҳаммавақт ёнма-ён. Қаер-
да ҳаёт бўлса, аёл ўша ерда. Аёл она тупроқ
сингари. Ёмғир ерни баҳраманд қилади, ер
ҳосил беради, ер туғади. Сен атрофга назар
ташла, ёмғир билан кўпчиган бу ерлар тезда
кўкаламзор бўлиб кетади. Тупроқ худди аёл
сингари ҳаёт чашмасидир.

Небу. Лекин унинг кўзини кўрдим.

Б а о б а б. У оқила.

Небу. Йўлбарсга ҳам, кийинка ҳам ер
ўз кўксидан ўрин беради. Йўлбарс заиф ки-
йинки ютиб юборади... Тупроқнинг кўзи кўр!

Б а о б а б. Бир кун келиб йўлбарсни ҳам
қуртлар ейишини унутдинг, чоғи?

Небу. Йўқ! Аёлнинг ҳам кўзи кўр. Оқ танлига ҳам, қора танлига ҳам бирдай сарийлик билан ҳаёт бағишлайди. Демак, аёл туққан оқ танлилар бошқа шўрликлар қора танли бўлгани учунгина уларни ютиб юборадилар. Қора инсон — туғилади, йиғлайди. Вояга етиб эр киши бўлади — йиғлайди, ўлаётиб ҳам йиғлайди. Нима учун бундай? (*Жавоб кутади.*) Йўқ, жавобни сен беролмайсан. Минг лаънат шундай тирикчиликка! Менга ҳаёт керак эмас!

Баобаб. Асло ундай эмас, ўғлим Небу! Инсон саодат меваларини ўз тишлари билан узиб олиб, ундан баҳраманд бўлиш учун туғилади, инсон азобдан сирқираш учун эмас, қувониш, кулиш учун туғилади...

Небу. Йўқ! Инсон бошқаларни еб юбормоқ учун туғилади... Йўқ! Мен улардан нафратланаман. Оқлардан, қоралардан нафратланаман. Оқ танлилар худди чиябўрининг орқасидаги қузғундай менинг изимдан қолмайдилар, қора танлилар эса мени сотадилар... Нафратларим бўлсин ҳаммасига! Мен яшашни истамайман. Қачон мени ажал олар экан!

Баобаб. Сен ажални шоширма... Унинг ўзи келади. Улим мисоли чақирилмаган меҳмон.

Небу. Йўқ. Улим — ташна учун унинг чанқоғини қондирувчи обиҳаёт, гўдак учун она кўксига тирсиллаган сут! Улимни кутган кишига ажал ана шундай ноёб нарса!

Жимлик.

Баобаб. Сен уни шунчалик кутяпсанми, Небу?

Небу. Билмайман... чарчаб кетдим...
Баобаб. Чарчагансан... Ҳаёт сенга жуда
разил зарба етказди.

Небу. Чарчадим...

Баобаб. Ҳаёт кишининг бошига мусибат келтираверса, у ҳам зарба билан жавоб бера бошлайди.

Небу. Нега керак у?

Баобаб. Яксон бўлганни тикламоқ учун. Яшашнинг маъноси шунда.

Небу. Ҳаёт зарба беришдан тўхтамасачи?

Баобаб. Сен ҳам тўхтама.

Небу. Қилолмайман!

Баобаб

Чарчагансан, қаттиқ чарчагансан.
Сен мисоли сайёҳ — ташна ва чарчагансан.
Сайёҳ борар чўл, саҳро ошиб.
У чарчайди,
Қуриган дармон.
Лекин тинмай йўл босар ҳамон.
Ҳамон олға, олға босар йўл.
Небу. Нима учун?

Баобаб

Сабаб шулки, билади аён;
Узоқ барханларнинг ортида
Шаффоф чашма қилар замзама.
Йўл босади, етади... аммо...
Небу. Чашма қурипти.

Б а о б а б

Ҳа... Чашманинг қурпиги суви.
Сайёҳ қулар,
Бутун умиди
Чўкиб кетар чашма тубига...
Қувват ҳам йўқ тушса йўлига,
Небу. Шундан кейин не қилсин сайёҳ?
Баобаб. Яна туриб, йўл олсин олға!
Небу. Нима учун?
Баобаб. Топмоқ учун бошқа чашмани.
Небу. У ҳам қақраб қолган бўлса-чи!
Баобаб. Қаддинг ростлаб яна олға юр.
Небу. Ҳамон йироқ, йироққа! Нечун?
Баобаб. Топмоқ учун! Тур,
Олдинга боқ!

Небунинг боши беихтиёр қуйи эгилади. Баобабнинг шохлари аста-секин кўтарилади. Қиз ғойиб бўлади. Сукунат... Узоқ-узоқдан Неданинг қўшиғи эшитилади...
Овоз тобора яқинлашади.

Неданинг қўшиғи.

Шамол билан ой нури
Уйнаб тун қучоғида.
Келаман, кўнглим дури,
Қалбинг кутган чоғида.
Кимсасиз йўлда танҳо
Кетай кулфатинг олиб...
Қайтаман, севикли ёр,
Ишқинг дилимга солиб!

Қоронғиликдан қизнинг келишган қадди-қомати кўри-
нади. Бу — Неда. У бу сафар ўзининг асл қиёфаси-
да. Оҳиста ҳар томонга аланглаб Небуга яқинлашади.
Юзига юзини қўяди. Небу инграб кўзини очади.

Небу. Қим бу?
Неда. Менман, мен...

Небу. Йўқ...
Неда. Менман. Небу!
Небу. Сен? Оҳ... Кўланкалар кетдим?
Сенми?

Узоқдан итларнинг акиллагани эшитилади. Неда қич-қириб Небу боғланган арқонларни еча бошлайди.

Неда. Тезроқ... Тезроқ.
Небу. Қўй мени... Қўй ўз ҳолимга, мен истамайман.
Неда. Кўзингни оч, Небу. Бу мен ахир.
Небу. Тегма менга. Мени ўз ҳолимга қўй. Ҳеч нарса керак эмас.

Итлар овози жуда яқиндан эшитилмоқда.

Неда. Тур, тезроқ тур... тез.
Небу. Мен чарчадим... Тинчгина ўлишга қўйгин.
Неда. Йўқ, Небу! Кетамиз бу ердан!
Небу. Чарчаганман... Шундай чарчадим-ки...
Неда. Кўзингни оч, Небу!

Итлар овози жуда яқиндан эшитилмоқда.

Яқинлашиб қолишди! Менга кўмак бер ахир, Небу. Узингни тут.
Небу (*аранг эшитиларли*). Йўқ... йўқ!..
Неда. Небу! Небу деяпман! Узингни тут, мен сени эплаёлмаяпман ахир! (*Ҳамон уни еча олмайди.*) Худойим, ўзинг кўмак бер! Тангриларим, ўзингизнинг раҳмингиз келсин.

Итнинг жуда қаттиқ вовиллагани эшитилади. Неда даҳшатдан қичқиради.

Не да. Кўзингни очсанг-чи, ахир, Небу!..

Қоронғилик. Итларнинг ҳуриши тақ тўхтади... Кимнингдир йиглагани, кимнингдир доди эшитилади. Таниш яланглик. Баобаб теварагини энди полиция комиссари, қўлда қамчи тутган бир неча полиция кишилари ўраб олган. Қишлоқ дўмбирачиси бир томонда. Биркўз бошқа томонда писиб турипти. Дарахтга боғланган киши бошини кўтаради. Бу—Сеҳргар. Ялангликда бошқа ҳеч қим йўқ.

Комиссар. Қани у?

Сеҳргар. Бу дарахтга боғлиқ эди...

Комиссар. Қани у, деяпман?

Сеҳргар. Биз уни шу дарахтга боғлаб ташлаган эдик...

Комиссар. Айт, қаерда у?

Сеҳргар. Жуда ёмон одам... Биз боғлагандик уни.

Комиссар. Қаёққа ғойиб бўлди?

Сеҳргар. Биз билмаймиз, соҳиб.

Комиссар. Эҳтимол, сиз уни боғламагандирсиз, балки у шу ердадир, эҳтимол, дарахтлар ичига яшириб қўйгандирсиз-а?

Сеҳргар. Йўқ, соҳиб. Биз уни дарахтлар орасига яширганмиз йўқ, эҳтимол уни руҳлар олиб кетишгандир.

Комиссар. Уни сенинг қора ялоқларинг олиб кетган, биласанми? Сен мени ғофил деб ўйлама!

Сеҳргар. Йўқ, соҳиб, қабиладан бирон жон бу ишни қилмайди. Улар қизил тош ҳаққи қасамёд қилганлар.

Комиссар. Йўқми қора ялоғинг?

Сеҳргар. Йўқ.

Комиссар. Ер ютипти бўлмасам.

Сеҳргар. Фармон бер, мени ечиб қўйсинлар, қўлларим увишиб кетди.

Комиссар. Ечинглар, бу аблаҳдан иш чиқмайди.

Сеҳргарни дарахтдан ечиб оладилар. У полициячилардан кўз узмай қўрқа-писа бир чеккага ўтади.

Сеҳргар (қўрқа-писа). Қизларимиз сизларга ўйнаб берсинлар...

Комиссар. Лаънати ўлка. Мудҳиш замон. Э, иблис негрлар, ҳаром ўлинглар!

Полициячи. Бизни бу пучмоққа ажал ҳайдаб келди.

Комиссар. Нима ҳам қилардик. Биз қонунга итоат қиламиз. Қора танли оқ танлини ўлдирди. Энди ўзи осилиши керак. Мен қонун қулиман, биласанми?

Полициячи. Сиз заҳарланган камон ўқи нималигини биласизми, жаноб комиссар? Сиз ҳали янгилисиз... мен сизга айтсам, хиёл тирнаб ўтса борми, қуёнчиқ тутгандай ғужанак бўласизу, икки дақиқадан кейин жонингизни таңгрига топширасиз.

Комиссар. Менга нега гапиряпсан бунинг ҳаммасини?

Полициячи. Нега дейсизми? Сиз у йигит орқасидан қувиб юриб, марварид тувчилар айтгандек, бўрон яқинлашиб келаётганини сезмай қолдингиз.

Комиссар. Нима бўпти? Нима дегани бу!

Полициячи. Шу деганимки, бу ишларнинг ҳаммаси менга сира ёқмайди. Қоралар бир балони бошламоқчи. Ёмон ҳид сезяпман.

Комиссар. Нима демоқчисан, очикроқ гапир!

Полициячи. Шунини демоқчиманки, мен

сизнинг ўрнингизда бўлсам, аллақачон орқага қайтган бўлар эдим.

Комиссар. Бас қил. У йиғитни топмагунча қидираверамиз.

Полициячи. Ихтиёр сизда.

Комиссар. Очиғини айтсам, из искаб юриш ўзимнинг ҳам жонимга тегди! Аммо начора? Ҳаммамизнинг бола-чақамиз бор. Уларни боқиш керак.

Биркўз (*Комиссарга яқинлашиб*). Айбга буюрмайсиз, жаноб комиссар, йўлимизни давом эттиришимиз керак... Ҳадемай бу ерда муттасил ёғингарчилик бошланади, кейин уни сира ҳам топиб бўлмайди, соҳиб.

Комиссар. Муттасил ёмғир фасли дейсанми. Шу етишмаётган эди. Ҳаммасига сен аблаҳ сабаб бўлдинг.

Биркўз. Соҳиб, холис ният билан яхшилик қилмоқчи эдим.

Комиссар. Нега қизнинг орқасидан олиб бординг бизни?

Биркўз. Мен уни қиз билан деб ўйладим...

Комиссар. Қиз тоза адабимизни берди (*Сеҳргарга*). Қиз бу ерга келмаганига аминмисан?

Сеҳргар. Бу ерга келмаган, соҳиб.

Жимлик.

Комиссар. Узоққа кетишга ақлим етмайди. Жароҳатли деганмидинг?

Сеҳргар. Қочиб кетмоқчи бўлган эди, мен қаттиқ урдим. Кейин олиб келиб у дарахтга боғладик...

Комиссар. Яна дарахтдан гапиради-я!

Гап шу! Менга одамларингдан берасан, бир-га боришади.

Сеҳргар. Ҳеч ким бормайди, соҳиб. Ҳозир ҳеч ким менга бўйсунмай қўйган.

Комиссар. Қишлоқда интизом бўлишига сен мутасадди. Тополмасак борми, келиб қишлоғингга ўт қўямиз, сени бўлса шаҳарга олиб бориб оқ ҳокимнинг оёғига ташлаймиз, фаҳмладингми?

Биркўз. У бошқа қишлоққа кетиб яширинган бўлса ҳам ажаб эмас.

Комиссар. Тўғри айтади. (*Дўмбирачи-га.*) Ҳаммаёққа жар сол: «Небу отли қора одам оқ танлини ўлдирди. У қонунга хилоф иш қилди. У — оқ танлиларнинг ҳукмига топширилиши керак. Яширганнинг боши кетади. Тутиб берган катта пул олади» деб жар сол!

Дўмбирачи там-тамни чалади.

Комиссар. (*Сеҳргарга*). Нима деяпти?

Сеҳргар. Билмайман, соҳиб. У ҳозир фақат дўмбирачилар тушунадиган тилда сўз-ляпти.

Чироқ ўчади. Там-там садоси тобора секинлаша боради. Нурнинг тиллари саҳна олдидаги Небу билан Недани ёртади. Пигит қизнинг елкасига суяниб зўрга туришти. Улар дўмбиранинг овозига қулоқ соляптилар.

Саҳна олди.

Небу (*эшитганини такрорлайди*).

Шошилингиз, шошилингиз, шошилингиз!

Небу, там-тамга қулоқ сол... Қоч!

Оқ танлилар изингдан қувиб келмоқда...

Шошил! Итлар изингни искаб ҳурмоқда.

Қоч!

Чакалакзорлар орасига кириб яшириш... Тезроқ қоч!

Там-там садоси тақ тўхтайди.

Не да. Кетиш керак.

Небу (*ерга ўтириб.*) Ҳа...

Не да. Юр.

Небу. Йўқ.

Не да. Нега?

Небу. Бир узинг кетавер!

Не да. Йўқ!

Небу. Ўзинг кетавер!

Не да. Нима учун?

Небу. Мен кетолмайман.

Не да. Биз кетишимиз керак.

Небу. Оғриқ алами кўксимни қиймалаб ташляпти.

Не да. Бари бир кетиш керак, Небу!

Небу. Нега, Неда?

Не да. Яшаш учун!

Небу. Яшашдан чарчадим. Мени ўз ҳолимга қўй, Неда.

Не да. Йўқ, иккимиз ўрмон ичига яшири-нэмиз.

Небу. Топиб оқларга топширишади.

Не да. Ўрмоннинг жуда ичкарисига кириб кетамиз, тур ўрнингдан!

Небу. Туролмайман, Неда!

Не да. Тур, жоним!

Небу. Йўқ! Ўзинг тезроқ кет.

Не да. Тур дейман, сенга, турсанг-чи!

Неда қутурган мушукдай Небу устига ташланиб, муштлири билан унинг юзларига уради... Яна... Яна... Небу азот туриб қизнинг бўғзидан олади.

Небу. Ўлдираман сени!

Неда секингина кула бошлайди. Ёнгит қизни қўйиб нари чекинади.

Не да (*Небуга қўлларини чўзиб*). Небу!
Азиз Небу! Сен кучлисан, Небу! Сен ҳақиқий
мағрур эр кишисан, қадрли Небу!

Небу гандираклаб кетади. Неда сакраб туриб уни
суяйди. Небу қизнинг елкасига қўлини ташлаб суяниб
туради.

Сен менга ишон, Небу! Танангнинг оғриқ-
лари тарқалгунча мен боқаман сени! Менинг
кўзларимга боқ! Энг чаққон маймун сингари
хурмо дарахтларининг учига чиқаман, унинг
ноз-неъматларини олиб сенинг оёғингга тўка-
ман... Менинг кўзларимга боқ! Мен ҳар иш-
га қодирман! Тошлардан-тошларга сакраб,
сенга жайрон овлаб бераман, дарахтларнинг
баланд чўққиларидан зангор кўллар тубига
шўнғиб, баллиқлар тутиб чиқаман, Небу! Сен
менинг кўзларимга боқ, Небу, мен кучли аёл-
ман. Мен сенга ўлимни йўлатмайман, Небу!
Кейин... кейин мен сенинг фарзандларингга
ҳаёт ато қиламан...

Небу (*табассум қилади*). Улар кучли
эркаклар бўлиб ўсишади...

Не да. Ва меҳрибон рафиқа бўлишади.

Небу. Бошқа кучли эркакларга она бў-
лишади.

Не да. Ва бошқа меҳрибон хотинларга
она бўлишади.

Яна дўмбира чалинади.

Небу. Тезроқ бўл, Неда, тезроқ. Оқлар
сенга келишяпти, қоч!

Не да (*дўмбирага жавоб қилгандай, кес-
кин.*) Қетяпмиз!

Узоқдан итларнинг овози эшитилади. Неда йигитни
қучоқлаб олади. Улар томошабинга орқа ўгирган ҳол-

да саҳна ичи томон юрадилар. Улар орқасидан чирмовуқ парда тушади... Момақалди роқ гулдираб, чақмоқ чақилади... Улар ҳамон кетиб борадилар. Яна бир парда тушади. Чақмоқ яна кучлироқ чарақлайди. Небу билан Неда энди кўринмайди — энди уларни қалин ўрмон бағрига яширгандай. Шамол эсиб ўтади, чирмовуқлар илонлардай тўлғанишади. Итларнинг ҳуриши жуда яқиндан эшитилади... Жала қуя бошлайди.

Ҳамма нарсани ёмғирнинг қалин пардаси тўсади.

Томоша залида секин чироқлар ёна бошлайди.

Парда

Саҳна олдида — прожекторнинг нурида қора дўмбирачи кўринади. У там-там чалади. Қоронғиликдан Небу билан Неда чиқиб келади.

Небу. Бизни сен чақирдингми?

Дўмбирачи. Мен.

Небу. Нима дейсан?

Дўмбирачи.

Эҳ, умр йўли қисқа...

Небу, қайга олдинг йўл?!

Небу. Бунни қачон билди ким?

Дўмбирачи. Борар мазгилинг қайда?!

Небу. Билолмайман.

Дўмбирачи.

Умр йўли кўп қисқа.

Қолурми сендан нишон?

Небу. Билолмайман.

Дўмбирачи

Сен нишон.

Беҳудага ўтган ҳар ҳаёт,

Из қолмаган йўлдаги сароб.

Небу. Менга унинг сира дахли йўқ.

Дўмбирачи

Из қолмаган йўл — у йўл эмас.

Шундай ҳаёт кечирки, Небу,
Бўрон ҳам изингни йўқотолмасин.
Уша сендан қолган из билан
Ўзгалар ҳам йўлга тушсинлар,
Сени олға олиб ўтсинлар.

Н е б у

Ўзга? Ўзга билан ишим йўқ!
Ҳар ким ўз йўлига, ўзи-чун яшар.

Д ў м б и р а ч и.

Лекин ҳаёт сўқмоқларига
Танҳо кирган қоқилур.

Н е б у

Бекор.

Д ў м б и р а ч и

Беқарорсан қувғин ҳайвондай!
Сен таъқибдан қочасан, Небу!

Н е б у

Мен қочаман ҳамма одамдан,
Оғир ҳаёт, там-тамнингдан ҳам.

Д ў м б и р а ч и

Лаззатлардан...

Н е б у

Евуз ҳаётдан.

Д ў м б и р а ч и

Кураш ишқи тўла ҳаётдан!

Узоқдан там-там садо беради.

Ана эшит, там-там урар бонг,
Сени чорлар одамлар томон.

Не да (Ғазабда)

Ўз ҳолига қўй! (Бақиради.) Там-там
жим бўл!..

Бу меники, танҳо меники,
Биз биргамиз — керакмас ҳеч ким!
Жим бўл энди, бақироқ там-там.
Қулоқларни келтирдинг батанг,
Юракларга солдинг ғулғула.

Дўмб и р а ч и.

Дўмбиралар гумбирлар, тингла,
Ҳаёт сари чорлайди сизни.

Не да

Жим бўл! Бизлар қолмаймиз бунда,
Бу ерлардан кетамиз дарҳол.
Инсонларнинг кўзидан нари,
Кетиб — икков ахтарамиз бахт.
Қани кетдик, севикли Небу!

Небу. Кетдик!

Кетадилар.

Дўмб и р а ч и. .Нетай... кетаверинглар...

Қоронғилик. Там-там тобора пасайиб боради. Тамом
тўхтаганда бутазор пайдо бўлади.
Тонг. Қуёш кўтарилмоқда. Хурмо дарахти остида
Небу ётипти. Дарахтнинг бошида Не да чайқалиб
ўтирипти. Неда бананлар узиб Небуга ташлаб, қўшиқ
куйлайди.

Неданинг қўшиғи

Атрофларга ташла нигоҳ, менинг суюклим,
Унга ҳеч ким,
Сўлда ҳеч ким,
Қайноқ қучоғингда танҳо, яйрайман ўзим!

Бизни ҳеч ким кўрмай қолган он,
Қалбимизга ишқ кирди пинҳон.
Умр бўйи ахтарсанг, зинҳор
Тополмайсан мендай мунис ёр!
Атрофларга ташла нигоҳ, менинг суюклим,
Унга ҳеч ким,
Сўлда ҳеч ким,
Қайноқ қучоғингда танҳо, яйрайман ўзим!

Неда хурмо дарахтидан тушиб, Небу ёнига чўкади.
Узоқ муддат жим ўтиришади.

Небу. Сен менга жон бағишладинг, Неда!

Неда. Жуда бахтиёрман, Небу!

Неда

Сен дарёдай тошқинсан мудом,
Дарёсимон бағишлайсан жон.
Сен қоядай тиксан ва мағрур,
Атрофингда ўкирар бўрон.
Сен қамишсан, эсар қуюнлар,
Лекин қаддинг буколмас зинҳор...
Азиз Недам, севаман сени!..

Неда

Севги гўё сўқмоқдир... сўқмоқ —
Тирик унда юрганга одам!..

Небу

Шу сўқмоқда юраман мангу.

Неда

Шундай бўлсин, илоҳим, Небу!

Небу

Шундай бўлар! Сен чиройликсан.

Қуйма устун сингари бўйнингнинг ялан-ғочлигини севаман. Сенинг қўшиқ сингари енгил хиромон юришингни севаман. Там-там оҳанги сингари ёқимли овознинг ҳушимни элитади, қуёш бўса олган баданингнинг қайноқлигини ва фусункор кўзларингни севаман... Ана, кўзингнинг кўзгусида қуш парвоз этиб ўтди...

Неда. Йўқ. Қуш сенга сайраб бермоқ учун қўнди.

Небу. Менга?

Неда. Иккимизга. *(Неда Небунинг ёнига чалқанча ётади.)* Қара, хурмолар устида шафақ яллиғланди.

Небу. Ҳа, қуёш нурлари хурмонинг сариқ навдаларига ўхшайди... Навдалар кучга кирмоқда, тебранади, куч йиғади.

Неда. Қуёш ҳозир хурмолар устига ястанади.

Небу. Ҳа, тун зулмати фарёд тортиб чекинади. Чекинсин, мен сени севаман, Неда. Мен сени аёл сифатида севаман!.. Аёл!.. Оҳ, аёл! Сен кимсан-а... аёл...

Неда. Мен айтиб бера қолай. Аёл — эркакнинг бир қисми. Унинг орзу-умидларига қанот бўлади. Шу орзулари яшаб қолсин учун унинг фарзандларига ҳаёт беради. Аёл

эркакнинг юрагида яшайди. Аёл ҳақида эр-
так айтиб берайми, истайсанми?

Небу. Эртакка айт, келсин!

Неда. Бўлмаса, кўзларингни юмиб қу-
лоқ сол.

Ойнинг оппоқ нурлари ер юзига қўйилган
ажойиб бир тунда табиат гўзал бир гулни
кўриб қолиб, уни аёлга айлантирмоқчи бў-
либди...

Қоронғилашади. Қуёш ғойиб бўлиб, ой чиқади. Ойнинг
кумуш нурлари тўкилади. Муסיқа эшитилади. Небу
кўзларини юмиб, қимир этмай ётади. Унинг ёнида Не-
да. Атрофдаги ҳамма нарса ғойиб бўлади... Фақат кат-
та гул пайдо бўлиб, худди рақсга тушгандай бир маром-
да чайқалади. Қоронғилик ичидан инсон қиёфасидаги
табиат кўринади. Бундан кейинги юз берадиган ҳамма
воқеа рақс, ниқобларнинг имо-ишорали рақслари. Табиат
гул атрофида рақс қилади, гул аста-секин гўзал қора
танли аёлга айланади... Аёл жуда Недага ўхшайди.

Рақс Неданинг ҳикоясини баён қилиб боради.

Ўз санъатидан мамнун Табиат шабада
сингари мулойим ва жарангли сўзларда аёл-
ни мадҳ этипти, лекин аёл дилини бу сўз-
лар ром этмапти, аёл қаерда яшаяжани
билгиси келар экан.

— Тоғликлар орасида яшашни истайсан-
ми?— сўрапти ундан Табиат.

— У ерда жуда совуқ!— жавоб айтибди аёл.

— Ундай бўлса денгиз сатҳига қаср қу-
риб берай!— дебди Табиат.

— Денгизнинг зўр тўлқинлари бўлади,—
жавоб айтибди аёл.

— Бўлмаса сенга саҳрода сарой туҳфа
қиламан.

— У ерда кучли шамоллар доимо дарба-
дар кезади!— шикоят қилибди нозанин аёл.

Табиат нима қилишни билмай юрган экан, бир кун аёлни эркак кўриб қолибди.

Қоронғиликдан қора танли эркак пайдо бўлади, у жуда Небуга ўхшаб кетади. Эркак ва аёл муҳаббат рақсини ижро этади.

Эркак аёлни севиб қолибди. Шунда Табиат аёлга эркак юрагида яшаб қолишга ижозат берипти. Ниқоблар ғойиб бўлади... Қуёш чиқади, хурмо дарахти тагида боягидай Небу ва Неда ётипти.

Шундан бери эркакнинг юрагида тоғликларнинг музи, денгизнинг тўлқинлари ва сахронинг мудҳиш шамоллари яшайди... Аммо аёл ҳаммасига бардош қилади. Чунки бу эркак юраги, аёл бошиқа ерда яшай олмайди.

Жимлик. Небу кўзини очади.

Небу. Эртақ кетиб қолдими? Жуда гўзал эртақ экан...

Неда. Чиройли.

Небу. Бундан чиқди сен менинг юрагимда яшар экансан-да, Неда?

Неда. Мен сенинг қалбингда яшайман, Небу... Эркакнинг юрагида яшайдиган ҳар бир аёл каби совуққа ҳам, иссиққа ҳам дош бераман...

Небу (*ўйчан*). Ҳа, шундай.

Сукут.

Муттасил ёмғирлар фасли ўтди. Менинг таним худди хурмо дарахти сингари ҳаёт ва қудратга тўляпти. Тезда мен яна кучли ва жасоратли бўлиб оламан. Мен сен учун ов қиламан, балиқ тутаман... Сен ўчоққа ўт ёқасан.

Неда. Ўчоққа ўт ёқаман, мен унинг ҳароратини ҳимоя қиламан.

Небу. Оиламиз ҳароратини сақлайсан.
Неда. Иккимиз сақлаймиз. Оиламиз чи-
роғини фақат икковлашиб сақлаймиз... Там-
там жим бўлди.

Небу. Хавф ҳам нари кетди... Энди се-
нинг юрагингни ҳеч қандай ташвиш таҳлика-
га солмайди. Мен дўмбирачиман-ку, Неда.

Неда. Йўқ! Сен меннинг эримсан. Сен ёл-
ғиз мен билан бўласан, бизга ҳеч кимнинг
кераги йўқ.

Небу (*бир нафасдан кейин*). Ҳа... бизга
ҳеч кимнинг кераги йўқ. Аммо одам танҳо
яшай оладими? Одам ёлғиз бўлса ов қилиб,
овқат топа оладими, йиртқич ҳайвонлардан
ўз уйини ҳимоя қила оладими, ҳаётда шод-
лик топа оладими? Одамнинг бир ўзи оиласи
ўтини ҳимоя қила оладими? Сўйла, Неда?!

Неда. Сен авваллари бундай ўйламас
эдинг, Небу!

Небу. Нечукки, муттасил ёмғирлар фас-
ли яна бошланиб ҳайвонлар ин-инларига ки-
риб кетадилар, ов ҳам қилиб бўлмайди... Бе-
шафқат жалалар кулбамизни кўмиб кетади...
Ушанда биз тамом танҳо қоламиз, Неда!

Неда. Сен мард кишисан, азизим Небу!
Мен кучли аёлман.

Небу. Тўғри айтасан. Агар жуда қийна-
либ қолсак дурдонамиз бор.

Неда. Дурдона... Улоқтириб юбор уни,
Небу, у бизга бир фалокатни бошлаб келади.

Небу. Асло! Ҳеч қачон!

Жимлик.

Мен энди ҳеч қачон там-там садоларини
эшитмайман.

Не да. У сенга керак эмас, унут там-тамни. Ёнингда мен борман.

У бирдан қичқириб қорнини ушлаб қолади. Худди бир нарсани тинглаётгандай бир нафас жим туради. Кейин жимгина ширин кулади.

Небу. Сенга нима бўлди, Неда?

Не да. Қимирляпти... У ҳаёт талаб қил-япти...

Небу. Ҳаёт талаб қилляпти? Нима деяпсан ўзинг, қизми у?

Не да. Қичкина Небу...

Небу (*сакраб туради*). А, аёл, нима деяпсан ўзинг!

Не да. Тезда уч жон бўлиб қоламиз, Небу!

Қоронғилик тушади. Чироқ қайта ёнганда қуюқ чирмовуқларни кўрамиз. Чакалак ўрмоннинг ўз ҳаёти давом этмоқда. Ҳашаротлар чийиллайди, қушлар чуғурлайди, маймунлар минғирлашади... Бирдан инграш, дард ва алам тўла инграш эшитилади. Эр киши инграйди. Яна жимлик. Урмон ичидан Небу чиқиб келади. У чирмовуқларни ҳар томонга итариб чопиб келмоқда.

Саҳна олди.

Небу қорнини чангаллаб дарддан тўлғанади. Ўзи ўзига савол бериб жавоб қилади.

Небу. «Сенга нима бўлди, Небу? Нега бунча қичқирасан?» Оҳ. Шундақаям оғрияттики, ич бағримни қийма-қийма қилиб ташляпти. «Ачинамиз сен шўрликка, Небу! Биз ҳамма қариндошларинг жуда ачинамиз».

Оҳ, бу қандайин дард эди ўзи! «Бахт. Қаттиқроқ қичқира бер! Хотининг қичқира олмайди!» Оҳ!.. Мадад беринг менга. Кулбалар кунжагида кун кечираётган қашшоқлар-

нинг хонаси вайрон бўлмасин! «Эҳтимол, айёрлик қилаётгандирсан, Небу? Эҳтимол, қирчиллама тимсоҳ каби соппа-соғдирсан?» Йўқ-йўқ деяпман-ку, сизга. Қорним жуда ёмон оғрияпти!.. Эҳтимол, қичқирганим етар энди? «Йўқ. Удумга бўйсун. Туғиш дарди буюк дард, аёл буюк иш — мардликдан маҳрум. Шунинг учун буюк дардни эркак ўз зиммасига олади». Вой-вой... Қанақа оғриқ ўзи, қорнимни фил тепкилаётганга ўхшайди-я, Вой-вой... Энди тўлғоққа айланди!

Ўтиб дарддан тўлганиб типирчилайди.

Мен қанча тортсам, қанча қичқирсам, хотинимга шунча осон бўлади. Биргалашиб дард тортамиз. (*Даҳшатли қичқиради.*) А... А... ҳило...О.

Бу қичқириққа акс-садодай ўрмонда чақалоқнинг йиғиси эшитилади. Небу ўрнидан сакраб туриб бўзрайиб қолади. Сонларига уриб хахолаб кулади, ерга ётиб юмалайди. Кейин ўрмонга қараб қичқиради.

Дунёга келган инсон ўғилми, қизми, Неда?!

Ўрмон ичкарасидан Неданинг мулойим бахтиёр овози эшитилади.

Неданинг овози. Ўғил, Небу!

Небу яна сакраб-сакраб қичқиради.

Небу. Ўғил! Ўғил! Ўғил!

Жимлик. Небу қулоқ солади.

Нега ўғил жим бўлиб қолди, Неда?

Неданинг овози. Эмаяпти, эмаяпти, Небу!

Небу. Унинг кўкрагини эмаяпти, унинг

кўкрагини эмаяпти янги одам. (*Қичқиради.*)

Неда, семизгина, каттагинами, ўғил?

Неда. Каттакон, семиз, Небу!

Небу. Менга ўхшайдими, Неда?

Неда. Секинроқ, Небу, ухляяпти...

Ўрмон яна товушга тўлади.

Небу (*секин товушсиз кулади*). Ово-
зингни чиқарма, Небу, у ухляяпти. (*Қўллари*
ишораси билан қушларни ҳайдайди.) Жим,
ўғил ухляяпти. Жим, инсон ухляяпти, жим!

Қоронғилик. Яна чакалакзор. Аммо хурмо дарахти
остида тепаси хурмо дарахти барглари билан ёпилган
кичик кулба. Кўкда булут сузади. Кулба остонасида
қўлида гўдак билан Неда ўтирибди. Улар тепасига
Небу эгилган.

Неда (*болани тебратиб*)

Сен уйқуда, ўғлим, ўтиб борар ҳаёт,
Сен уйқуда, кунлар учар ёйиб қанот.
Бу ҳаётда умр йўли қисқа, болам.
Ўз изингни қолдирасан унда сен ҳам.
Илк изларинг енгил бўлур одимингдай,
Ёшлик ўзи шундай бўлур тонг елидай.
Улғаясан, йиллар ўтиб кетар қатор,
Изларинг ҳам қум устига чуқур ботар.
Кекса инсон ҳаёт йўлини шундай ўтар.
Сен уйқуда, ўғлим, ўтиб борар ҳаёт.
Сен уйқуда, кунлар учар ёйиб қанот...
Алла болам... алла... болам... алла...

Небу. Ухладими?

Неда. Ухлади.

Небу. Ҳадеб ухлай бераркан-да?

Неда. Гўдак шундай бўлади. (*Она гў-
дакнинг қорнига қўлини қўяр, ота гўдак оёқ-
ларини силайди.*)

Небу. Бирам юмшоқ... Худди момик,
ташли жониворга ўхшайди.

Неда. Ундай дема, у инсон.

Небу. Бунча ҳам юмшоқ-а!..

Неда. Тегма, Небу, уйғотиб юборасан.
Оёғини қўйвор!

(Небу оёғини қўйиб, қўлини бола қорнига
аста қўяди.)

Небу. Қара, қорни қўлимни кўтаряпти.

Неда. Нафас оляпти-да.

Небу. Нафас оляпти дегин. (Аста кула-
ди.) Қўлингни қўйсанг, қорни худди сознинг
торига ўхшаб титрайди. Назаримда, ҳаёт
жилғаларидан тўкилаётган кумуш гўзал ша-
лолага ўхшайди. Биз худди ана шу кумуш
сувларга қўлларимизни тутиб турган бола-
ларга ўхшаймиз.

Неда. Бола катталарни ҳам бола қилиб
қўяди.

Небу. Юраги қандай ураётганини кўр-
гим келади.

Неда. Нарироқ ўтир, унга халал берма.

Небу. Йўқ, Неда. Бу буюк мўъжиза.
Сен унинг жажжи қўлларига, оёқларига на-
зар ташла, даханларига қара. Энг нозик,
мулойим меваларга ўхшайди. Дунёда бу
мўъжизадан гўзалроқ нима бўлиши мумкин?

Бу қандай зўр мўъжиза

Дунёга келди одам.

Бир бурда эт, бир иссиқ жон

Лекин овози бардам.

Ҳадемай у улғаяди,

Тинчиш билмайдиган мард,

Худди шу кун туғилганни

Бир кун севиб чекар дард.

Қизча бугун ўзи каби,

Бир парча эт, иссиқ жон.
Лекин бир кун бўйга етиб
Топишадн икковлон...
Бир сўқмоқдан борар ёндош
Иккимиздай улар ҳам,
Бу мўъжиза! Эшит, қуёш,
Дунёга келди одам!..

(Гўдак уйқусида хўрсинади.)

Небу. Унга нима бўлди?
Неда. Туш кўряпти.
Небу. Туши кўрқинчлими?
Неда. Йўқ, гўдак эзгуликларни туш кўради.

Небу. Нима дединг, Неда?

Неда. Гулларнинг атри ва она сутининг лаззати тушига кирди.

Небу. Буларни сен қайдан биласан, Неда?

Неда. Мен онаман... Оналар болаларини яхши биладилар. Бу кичкина Небу, меннинг жон ва жисмимнинг бир парчаси.

Небу. Иккимизники, Неда... Кўкрагинг-да сутинг кўпми?

Неда. Учаламизга етади.

Небу. Жуда кўп эмас экан-ку!

Неда. Сенга ўхшаган нафси ёмон-да.

Томга ёмғир томчилайди... кўпаяди. Неда билан Небу ваҳима аралаш кўкка қарайдилар.

Бу нимаси?

Небу. Ёмғир... Кулбага кир, Неда, мутасил ёмғирлар фасли бошланаяпти.

Қоронғилик. Жала қамчилайди... Чироқ яна ёнади. Кулба ичи, остона олдида ўчоқ, Неда боласини тебратиб ўтирибди.

Не да

Йиртқич ҳайвонлар ўкириб,
Тун бошингга солса фалокат.
Ваҳималар дилинг кемириб
Қувганда, қувганда ҳам тарк этма ҳеч вақт.
Хонадонинг чироғин сақла!

Тажовуздан сақлар ўша,
Ёвузлардан сақлар ўша,
Ёмон нафас, ёмон кўздан,
Ваҳшийлардан сақлар ўша.

Адоватлар қуршаб тегранг,
Кўпик сочса чироғингга
Уша ёвнинг ҳолни эт танг,
Йўлатмайин ўт ёнига,
Хонадонинг чироғин сақла!

У сенинг хонангга берган ҳарорат:
Ёрқин алангасин, қора тутунин.
Рақсига таъзим қил, одатига боқ.
Лекин сен, бир унинг қарғишидан қўрқ.
Она ер ўтига қилсанг хиёнат
Кулбангга келтирар йўлдан озасан.
Сен сарсон, саргардон гадо қоласан!
Зарба берса сенга ҳаёт найзаси
Жисмингни қийнаса азоб ва алам
Сен она тупроққа бағринг бер шу дам,
Унинг дарё меҳри, ҳароратини,
Ширин эркалашин танда сезасан.

Ҳар қачон эсда тут:
Заиф эканингда
Уша бўлди жон.
Нимжон эканингда

Уша берди жон.
Хонадонинг чирогин сақла!

Бола йиғлайди.

Оч қолдингми, бечора бола,
Нима берай, кўксимда сут йўқ...
Ҳозир азиз отанг келади,
У мард, сени тинчитар дарҳол,
Овқат топиб келади сенга...

Небу киради. Камон ва ўқини ерга ташлаб, ўчоқ
олдига ўтиради.
Бошини қўллари орасида қисиб сукут қилади.
Бола яна йиғлайди.

Не да. Небу, ҳеч нарса олиб келолма-
дингми?

Небу. Ҳеч вақо.

Не да. Овинг ўнгидан келмадими, Небу?

Небу. Лаънати ёмғирни кўрмайсанми,
тирик жоннинг ҳаммаси ўрмонни тарк этип-
ти. Бола очликдан ўлмаса яхши эди.

Не да (даҳшатда). Асло!

Небу. Унга нима едирасан... Ўзинг нима
ейсан? Мана бу ўтдай сўниб қолади у ҳам.

Ўчоқда ўт милтиллаб ёнмоқда.

Не да. Сўнмайди. (Шошилинич ўчоқ олди-
га ўтириб оловни пуфлайди, олов яллиғлана
бошлайди.) Ана, ўтимиз ўчмайди, ёняпти.
Мен унга яна мадад бердим.

Небу. Қанчага етар экан, Неда?

Не да. Тилингни тий!

Небу (қўллари билан юзини беркитади).
Лаънати танҳолик... Ёлғизлик ўлимдан ҳам
мудҳиш...

Ёмғир аста томни қамчилай бошлайди. Унинг овозига узоқдаги там-там садолари уланиб кетади. Небу бир дам қулоқ солиб, бошини кўтаради... Там-там садоси тобора яқин. Қоронгилик ичидан қора танли дўмбирачи чиқиб келади. У Небу ҳузурида тўхтади.

Қ о р а д ў м б и р а ч и. Хўш, Небу, бахтингни топдингми?

Небу жим.

Уйладингки, там-тамлардан қочасан, Небу! Уйладингки, қутуласан барча одамдан! Тингла Небу, ҳар томонда гумбирлар там-там!

Там-там жар солади.

Эшитяпсанми?

Дўмбиралар гумбурлашиб чақирар тинмай, Бу — Африка! Бу дўмбира — негр овози. Қон-қонига сингиб кетган ҳар бир негрнинг. Кўкрагида узиб бўлмас қалқондай ўсган! Сен-чи, Небу, шу там-тамдан қочмоқ истайсан.

Сен бир ўзинг якка-ёлғиз қолмоқчимсан? Ана эшит, ҳар томонда қўзғалди негр, Қора танли оғайнилар, опа-сингиллар... Шу тўғрида жар солмоқда там-тамлар, Небу!

Небу кескин ўрнидан туради.

Небу. Дўмбиралар тақирлаяпти, унинг овози бағримни тилка-тилка қилади. Юрагимга ғулғула солади. Мен бораман.

Неда. Йўқ! Қўймайман.

Небу. Мен одамлар олдига бораман, Неда. Мен уларга дурдонани сотиб қайғиб келаман. Сизларга овқат олиб келаман.

Не да. Йўқ, Небу, сени ўлдиришади. Қоралар сени тутиб беришади, оқлар эса дурдонангни олиб, ўзингни қиймалаб ташлайди, қўймайман сени!

Небу. Агар мен бормасам боламиз очликдан ўлади, ахир.

Не да. Йўқ!

Жимлик. Неда изтиробда. Бола йиглайди. Неда қўлини узатиб.

Дурдонани менга бер. *(Небу дурдонани унинг кафтига солади.)* Мен бораман.

Небу. Сен хотин кишисан, Неда!

Не да. Ҳа, мен аёлман. Абжир ва айёр аёлман. Мени ҳеч ким таний олмайди.

Небу. Йўқ, бормайсан!

Не да. Бораман! Боришим керак, Небу! Агар сен борсанг, у одамлар қўлидан омон қайтмайсан, мен сендан жудо бўлишни хоҳламайман.

Небу. Мен сени юбормайман, хотин!

Не да

Ижозат берасан, менинг суюклим,
Ишонгил, дам ўтмай қайтаман яна.
Ахир, сенинг билан қолади ўғлим,
Келаман... сен ўйла, борми жаҳонда
Фарзанди ёнига қайтмаган она?!
Она талпинаркан фарзанд қошига
Ҳеч бир куч, ҳеч нарса бўлолмайди ғов!
Рухсат бер, жонгинам, суюклим, Небу!

Қора дўмбрачи. Йўлини тўсма,
Небу! Бу аёл эътиқодли аёл, қўй, уриниб
кўрсин!

Небу турган жойида қимирламайди. Неда унга болани узатади.

Не да. Боришим керак! Хонадонимиз ўти ёнига, сенинг ёнингга албатта қайтиб келаман!

Неда кетади. Қоронғилик ичида ғойиб бўлади. Томга ёғаётган ёмғир овози эшитилади, Неданинг тобора узоқлашаётган қўшиғи.

Шамол билан ой нури
Ўйнар тун қучоғида.
Келаман, кўнглим дури,
Дилинг кутган чоғида.

Қимсасиз йўлда танҳо,
Кетдим кулфатни олиб...
Қайтаман, севикли ёр,
Ишқинг қалбимга солиб...

Қўшиқ тинади. Небу қўлида бола билан ҳаракатсиз турибди. Ёмғир ҳамон қуяди. Қора дўмбирачи саҳна олдига чиқади.

Саҳна олди.

Дўмбирачи сўзлайди, сўз давомида денгиз қирғоғида майхона—бар пайдо бўлади, дўмбирачи айтаётганлари томошабинларга кўриниб туради.

Қ о р а д ў м б и р а ч и

Қора тўлқинларни қувлайди шамол,
Тўлқинлар кўпиклар сочади оппоқ.
Фонус чайқалади сочиб учқунлар,
Учқунлар гўёки сўнувчи чақмоқ.
Соҳилда майхона, столлар... шиша.
Шишалар... шишалар... ва стаканлар.
Пичоқлар ярқирар... тамаки дуди
Ичра қичқиради бадмаст биттаси.
Биров оғушида қандайдир аёл
Итоаткорона, аянч инграйди.

Кўксига кўк нақшлар солувчи эркак
Бақриб зорланар азоб дардидан.
Қичқирар ҳижрондан, мардлик, шавкатдан.
Ёт портлар қиссасин сўйлар бақриб.
Қоралар, оқ, сариқ, бошқа танлилар
Ватанли, ватансиз, нонли, нонсизлар
Тер босиб ўтирар. Дарбадарларми?
Сарсонлар! Оддий бир денгиз одами.
Бири соққа ташлар стол устига,
Бошқаси кир эски карта сузади.
Столлар, курсилар, сонсиз шишалар
Шишалар, шишалар ва стаканлар.
Хўжайини ўтирар қовоқ солиб, жим.
Ҳаммаёқни босган туз билан ғурбат.
Ҳаммаёқни тутган эҳтирос ва ҳирс.
Ҳаммаёқни тутган денгиз нафаси
Ҳаммаёқ мудрайди даҳшат ичида...

Дўмбирачи қоронғиликда ғойиб бўлади. Денгиз соҳи-
лидаги майхона. Қора танли денгизчи бочка
устида тебраниб ўтириб қўшиқ айтади.

Денгиз.
Шамол.
Чайқалиш.

• • • • •
Чайқарди,
Чайқарди,
Чайқарди ёмон.
Қадрдон соҳил йироқ,
Пешонамда нелар бор?
Денгиз қилади хароб.
Бизни куйдирар офтоб!
Мен қораман, қоп-қора,
Қоп-қорага бахт қайда?
Бахтми? Денгиз қаърида!

Денгиз.
Шамол,
Чайқалиш,
Хелло-хиллоҳи...
Чайқарди,
Чайқарди,
Чайқарди ёмон.
Ёт соҳил туман ичра,
Нелар бор пешонамда.
Бошда бегона осмон.
Мен қора, қора инсон,
Қоп-қорага бахт қайда?
Бахтинг қайда, э қора!
Бахтми? Денгиз қаърида!

Майхонада фақат денгизчилар. Бир стол ёнида жул-
дур кийимли бир киши ўтирипти. Бошини қўллари
орқасига тиқиб ухляпти.

Не да киради. У атрофга таҳликали назар ташлайди
ваз бир қарорга келгандай майхона хўжайини олдига
боради.

Хўжайин. Сенга нима керак бўлиб
қолди? (Неда жим.) Иш қидириб келдингми?

Не да. Ҳа.

Хўжайин. Қўлингдан нима келади?

Не да. Ҳамма нарса.

Хўжайин. Майли, қабул қилдим. Ёл-
ғизмисан?

Не да. Ҳа.

Хўжайин. Чиройли қиз экансан... Идиш
ювасан-да.

Не да. Майли.

Хўжайин. Э чиройли қиз-э, ишга кира-
ман дегин!

Не да. Ишлашни хоҳлайман.

Хўжайин. Овқат бераман, холос. Пул
тўламайман. Хоҳлайсанми?

Не да. Майли.

Хўжайин. Бўлмасам, бошла ишни. Анави стаканларни йиғштириб юв. Ҳа, нимага қараб турибсан?

Не да. Қорним оч.

Хўжайин. Аввал ишла... Стаканларни йиғиб анави ёққа олиб кир.

Неда стаканларни йиғиб, ичкарига кириб кетади.

Оқ сочли негр... Бепоён далалар, ҳосилдор водийлар, олтин буғдойзорлар қани? Тош, тош, ҳаммаёқ тош.

Оқ денгизчи (*хиргойи қилиб*).

Мен далада учратдим бир кун

Оташ нигоҳ соҳибжамолни...

Оқ сочли негр. Баланд хурмо дарахтлари орасидаги кулбаларимиз қайда? Вайрона. Вайрона бўлди.

Қора денгизчи. Менинг уйим ҳам йўқ, меҳрибонларим ҳам. Булут-булут подалар ўтлаб юрган биёбон яйловлар қани? Тош. Тош, ҳаммаёқ тош.

Оқ денгизчи. Менга қара, йигит, сенинг уйинг қаер?

Қора денгизчи. Менинг уйимми? Менинг уйим йўқ.

Оқ сочли негр. Хурмачалар тўла сутлар қани! Ҳеч нарса йўқ. Қуюқ ўтзорлар қани-я! Ҳаммаёқ тош, тош, тош-ку!

Қора денгизчи. Менинг уйимга сенга ўхшаган оқ танлилар ўт қўйган.

Оқ денгизчи.

Менга ўхшамаганлар қўйган.
(*Хиргойи қилади.*)

Мен далада учратдим бир кун
Оташ нигоҳ соҳибжамолни...

О қ с о ч л и н е г р. Қадимги қонунларнинг донолиги қани? Кўкка совурилди, кўкка. Ҳамма ялангликлар бизники! Ҳамма тоғ-тошлар бизники. Қонун бўйича ҳаммаси бизники! Дарёлар ҳам! Урмонлар ҳам! Жонворлар ҳам!

Қ о р а н е г р. Йўқ менинг уйим. Менинг уйим ҳам йўқ, меҳрибоним ҳам! Бегона юртларда саргардон ўлиб кетаман.

(Хиргойи қилади.)

Мен қораман, қоп-қора
Мен қорага бахт қайда?
Бахтинг қайда, э қора?
Бахтми, денгиз қаърида!

Столлар орқасидаги эшикдан Неда чиқади ва хўжайиннинг олдига келади.

Х ў ж а й и н, Ҳа?
Неда. Ҳаммасини бажариб қўйдим.
Х ў ж а й и н. Тез-тез! Ана шишаларни йиғиштириб ол.
Неда. Озроқ овқат бергин.
Х ў ж а й и н. Шишаларни йиғиштир.

Неда, шишаларни йиғиштириб, кириб кетади. Жулдур кийимдаги киши энди икки қўли билан бошини ушлаб ўтирипти.

О қ д е н г и з ч и. Виски!
Қ о р а д е н г и з ч и. Ром!
О қ д е н г и з ч и. Виски!

Хўжайин олиб келиб тутади.

Оқ сочли негр. Менга бировнинг раҳми келса-чи... менинг елкаларим ва қўлларим соғиниб қолган милтиқни ато этса-чи... у менга қудрат бағишлайди.

Неда яна пайдо бўлади ва хўжайин олдида тўхтади.

Хўжайин (*бармоғини ўқталиб*). Шишалар, ана шиша, ана стаканлар, йиғ уларни!

Неда ҳаммасини йиғади.

Оқ сочли негр. Оқ танлилар бу ерга келиб, нуқул ўз юртларининг бойлигини мақтайдилар. Нимага энди бу масхаралаб, таҳқирлаб ташланганлари — мамлакатимизни ўзимизга қолдириб жўнаб қолмайдилар.

Неда денгизчилар ўтирган стол устидаги шишаларни йиғиштира бошлайди.

Оқ денгизчи. Чиройли қиз экансан. (*Недани қучоқлаб, хиргойи қилади.*)

Мен далада учратдим бир кун
Оташ нигоҳ соҳибжамолни...

Неда унинг қучоғидан юлқиниб чиқади.

Э, яхши қиз, келинг, биз билан ичинг!

Неда шишаларни йиғиб кетади.

Жуда такаббур-ку?!

Оқ сочли негр. Негрлар бамисоли кўкат. Босиб ўтсанг ётиб қоладию яна дарров кўтарилади.

Қора денгизчи. Қани, сен менга айтчи, оқлар бизни таҳқирламоқчи бўлсалар, нега мазах қилиб куладилар. Биз жирафа ёки маймун эмасмиз-ку?

Оқ денгизчи. Ҳамма оқ танлилар ҳам бир эмас.

Оқ сочли негр. Оқ танлилар мисоли қоплон. Йиртқичларнинг энг хашакиси. Уларни на ўрмоннинг, на саҳронинг подшоси деб бўлади. Яшириниб туриб, устингга ташланишади, мажруҳ ва заифларни ўлдиршади.

Оқ денгизчи. Ҳамма оқлар ҳам бир эмас.

Оқ сочли негр. Оқ танлилар пичоқ келиб бўғизларига тақалгандагина яхши одам бўлиб қоладилар.

Қора денгизчи. Нима, ҳамма оқ танлилар ҳам қоралардан нафратланадиларми?

Оқ денгизчи. Йўқ.

Қора денгизчи. Нега улар жим қараб турадилар.

Оқ денгизчи. Бугун уларнинг овозларини бўғиб туриптилар, лекин эртага улар ҳам баралла гапирадиган бўладилар.

Қора денгизчи. Бизга бошқаларнинг юрти керак эмас, бизнинг юртга келганлар ҳам одат ва қонунимизни ҳурмат қилсинлар, бўлмаса, табиат шамолига бош эгмаган дарахтларни қандай қўпориб ташласа, биз ҳам уларни шундай яксон қилиб ташлаймиз.

Хўжайин. Овозингни ўчир, чол! Сен бошимга бир балони бошлайсан. Деворнинг ҳам қулоғи бор! *(Бошларини ушлаб қимирламай ўтирган жулдур кийимлига ишора қилади.)*

Қора денгизчи. Бу қоралардан...

Оқ сочли негр. Қораларнинг ҳам ҳар хили бор.

Оқ денгизчи. Оқларнинг ҳам ҳар хили бор.

Қора денгизчи. Ром!

Оқ денгизчи. Виски!

Оқ сочли денгизчи (*секин*). Ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқарадиган вақт келди. Ҳамма қоралар... Ҳамма қоралар оғанини, опа-сингил.

Қора денгизчи. Лекин бир ириган банан бутун шохни чиритади.

(*Ўтирганга ишора қилади.*) Виски!

Оқ денгизчи. Виски!

Хўжайин келтиради. Неда кириб, хўжайин олдида тўхтади.

Хўжайин. Ҳа?

Неда. Озроқ овқат бергин, кейин мен кетай.

Хўжайин. Ишлашни хоҳламайсанми?

Неда. Озроқ овқат бер, ахир, мен қайтиб келаман.

Хўжайин. Йўқол! Ҳали ишламасдан туриб...

Неда. Озгина овқат бергин... дарров қайтиб келаман, кейин ҳамма айтганингни қиламан.

Хўжайин. Йўқол, йўқол!

Неда. Кетмайман! Овқат бер менга!

Хўжайин. Йўқол деяпман!

Неда. Овқат, овқат бер, тезроқ!

Хўжайин. Улоқтириб ташлайми, йўқол! Қўлидан силтаб эшик олдида олиб боради, Неда унинг қўлидан чиқмоқчи бўлади.

Оқ денгизчи. Қўй ўз ҳолига қизни.

Хўжайин. Сенинг ишинг бўлмасин, аралашма!

Недани тортқилайди. Оқ денгизчи келиб хўжайинни бўйнидан бўғиб йиқитади. Неда бурчакка биқинади.

Энди мудроқ кўзларини очиб муштлашишни кузатаётган жулдур кийимли одам — Биркўз эди. У Недани таниб яширинади. Хўжайин ғиқ этмай ётипти.

Оқ денгизчи унинг устига эгилади.

Оқ денгизчи. Сув берайми? (*Сув ичиради.*) Бир оз дурустмисан?

Хўжайин. (*Аранг ўрнидан туриб*). Мени ўлдирмоқчи эдингми?

Оқ денгизчи. Аёл оч.

Хўжайин. Ҳамма очларни мен тўйдиролмайман.

Оқ денгизчи. Тўғри айтасан.

Хўжайин. Раҳмат, қўйвора қолинг.

Оқ денгизчи. Энди дурустмисан?

Хўжайин. Кекирдагим оғрияпти... Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетади.

Оқ денгизчи. Бўлмаса биз кетаверамиз.

Хўжайин. Бораверинглар, кетганларинг яхшироқ.

Оқ денгизчи. Кечир мени!

Хўжайин. Ҳа, ҳечқиси йўқ.

Оқ денгизчи. Юринглар, йигитлар.

Кетишга йўл олади, орқасидан оқ танли денгизчилар юришади. Оқ денгизчи кета туриб Неданинг олдида тўхтайди, қизга пул узатади.

Ол. (*Хўжайинга.*) Унга овқат бер, есин.

Кетади. Ташқаридан унинг қўшиғи эшитилади.

«Мен далада учратдим бир кун,
Оташ нигоҳ соҳибжамолни...»

Қўшиқ тиниб, жимлик чўкади.

Қора денгизчи. Оқ танлилар ҳам ҳар хил бўлади...

Неда пулни хўжайинга узатади. Хўжайин унга икки банка консерва беради.

Неда. Бу жуда оз-ку...

Хўжайин. Кўп беролмайман. Пулига яраша.

Биркўз бир чеккада писиб ўтириб, ҳаммасини диққат билан кузатиб боради, узоқда там-там садо беради, негрлар қулоқ солишади.

Оқ сочли негр. Там-там садолари...

Қора денгизчи. Нима дейишяпти?

Оқ сочли негр. Чақириншяпти.

Қора денгизчи. Сен дўмбираларнинг тилига тушунасанми?

Оқ сочли негр. Ҳа.

Қора денгизчи. Нима дейишяпти?

Оқ сочли негр. Улар ҳамма негрлар бир ёқадан бош чиқаришсин дейишяпти. Курашиш пайти етди дейишяпти.

Там-там садолари тобора баландроқ жаранглайди.

Юринглар, бизни кутишяпти, юринглар!

Там-там садолари жар солади. Оқ сочли негр эшикка йўл олади, орқасидан қора денгизчилар. Майхона бўм-бўш. Хўжайин стол орқасида. Биркўз қоронғиликка яширинган. Неда бир оз ўйлаб тургандан кейин қўйнидан дурдонани олиб, кафтида хўжайинга узатади. Там-там садолари пасайиб бориб, денгиз тўлқинининг шовуллаши эшитилади.

Хўжайин. Бу нима?

Неда. Дурдона.

Хўжайин. Дурдона?.. (Ҳайратда.) Дурдона?.. (Диққат билан кўздан кечиради.) Ҳа... Дурдона! (Недага ҳадиксираб тикилади.) Сен буни қаердан олдинг?

Неда. Ўзимники.

Х ў ж а й и н. Ўғирлаб олгансан!

Не да. Йўқ, ўзимники.

Х ў ж а й и н. Сеникими? (Завқ билан дурдонани томоша қилади ва ғўнгиллайди.) Ажойиб экан... Мен ҳали бунақасини кўрган эмасман. Нақ чағалоқнинг тухумидай-а!.. Сотмоқчимисан?

Не да. Ҳа.

Х ў ж а й и н. Қанчага сотмоқчисан?

Не да. Овқат... Кўп овқат керак менга.

Х ў ж а й и н. Нима хоҳласанг шуни бераман дурдонангга.

Қоронгиликдан Биркўз чиқиб бир сакраб Неда ёнига келади. Неда қичқириб юбориб, дурдонани маҳкам муштумига қисиб, саҳна олдига ўтади. Бир куз унинг орқасидан келади. Майхона хўжайини ҳеч нарсага тушунмай саросимада.

Хўш, сизга йўл бўлсин, хоним?

Қоронгилик. Саҳна олдида Неда ва Биркўз жим туришипти.

Не да. Нега менга қарайсан?

Биркўз. Сени кўпдан бери кўрмаган эдим.

Не да. Йўқол!

Биркўз. Нега энди?

Не да. Бўлмаса мен кетаман, қўй мени!

Биркўз. Йўқ, сен энди ҳеч қаёққа кетолмайсан.

Не да. Йўлимни тўсма, дейман!

Биркўз. Сен Небуни чакалакзор ўрмонга олиб кетдинг, мен изингизни йўқотиб қўйдим, шунинг учун мени ишдан ҳайдашди, худди сасиган банандай улоқтиришди. Очдан ўлмаслик учун қораларнинг нима тўғрисида гаплашаётганларини зимдан эшитиб оладиган бўлдим.

Не да. Яна сотқинлик йўлига кирибсан-да, сени ўлдириш керак экан.

Биркўз. Ҳа... Там-тамларнинг нима деяётганини зимдан эшитиб оладиган ва оқ танлиларга еткизадиган бўлдим.

Не да. Сени ўлдирмоқ керак!

Биркўз. Ҳа... *(Секин кулади.)* Бир кун келиб сизлар чакалакзордан чиқишингизни билардим... Мен билардим! Мана шу кун келди. Энди мен ўз бахт қушимни учуриб юбормайман! Мен бир вақтлар жуда бой одам эдим... Бир вақтлар мен жасоратли аскар эдим... Сен мен қабила доҳийсининг ўғли эканимни биласанми? Менинг отам оқ танлиларга бўйсунгани истарди, уни ҳалок қилишди... Оқлар кучли... Шунинг учун мен уларга хизмат қила бошладим... Лекин энди иш бошқача бўлади! Сен менга дурдонани берасан, мен яна бой одам бўлиб кетаман. Оқлар мени ҳурмат қиладиган, қоралар кўрқадиган бўлишади. *(Яна товушсиз кулади.)* Сен менга дурдонани берасан. Ушандагина мен Небу изидан юрмайдиган бўламан.

Не да. Йўқ, дурдона Небуники!

Биркўз. Бер уни менга! Бер деяпман, сенга.

Не да. Йўқ!

Биркўз. Бари бир тортиб оламан!

Недага ташланади. Неда унинг қўлини тишлайди. Биркўз қичқариб Недани қўйиб юборади. Неда қочиб кетади.

Яхши... Мен изингдан бораман. Оқларни бирга олиб бораман... Мен Небуни топаман... Унинг қўлидан дурдонани ситиб олиб, ўзини

оқларнинг нафратига топшираман. О, дурдона... дурдона! Мен, албатта, сенинг изингдан бораман, аёл!

Неда қочиб кетган томонга югуради. Қоронғилик. Хурмо дарахти ёнида кулба. Небу ҳамон қўлида бола билан ўтирипти. Бола чинқириб йиғлайди. Ёмғир шариллаб қуйиб турибди. Олов ҳамон милтиллаб ёнмоқда.

Небу

Ёмғир, ёмғир,
Фақат ёмғир, бўшлиқ атрофинг.
Атрофингда ҳеч нарса йўқ ёмғирдан ўзга
Йўқ, кечаги кунинг ҳам йўқ,
Бўлурми эрта?
Ҳеч ким билмас. Неда... Недам, сен қайда
Неда?

Қўрқув босиб баданларим музлаб бормоқда.
Ёмғир каби сирғалмоқда елкамда даҳшат.
Неда, сендан қўрқяпман! Бормисан тирик?
Фарзандимиз йиғламоқда, қулоқ сол, Неда!
Эшит, Неда! Ёмғир, ҳамон қуяди ёмғир,
Ёмғир... Неда, ўчоқдаги олов ўчмоқда!

Бола йиғлайди.

Биз сўқмоқда икков қолдик, ўғлим, йиғлама,
Ойинг келар... ўғлим йиғлама. Бас қил!
Эркак киши йиғламайди! Ёмғир... Ёмғир,
Сен қайда, Неда?

Неда. Мен... мен келдим. Мен шу ерда,
мен...

Неда гандираклаб аранг оёғида турипти. Кийимлари бурда-бурда бўлиб кетган. Унинг қўлларидан консерва банкалари гурсиллаб ерга тушади. Неда Небу томонга бир-икки қадам ташлайди... Кейин отилиб унинг қўлидан болани олиб бағрига босади. Боланинг ҳамма ерларини пайпаслаб кўради. Эркалайди. Бола шу замон овунади.

Менинг Небугинам, кичик Небугинам!
Менинг ўғилгинам... қоронғи тунларимнинг
чироққинаси.

Небу консерваларни кўздан кечиради.

Небу. Ҳаммаси шуми?

Неда. Шу.

Небу. Бутун бошли дурдонага-я?

Неда (*дурдонани унга узатади*). Ма...

Ол. У бошимизга битган бало бўлди.

Небу. Нима бўлди?

Неда. Биркўз ўша ерда экан... мени таниди... Дурдонани тортиб олмоқчи бўлди... Бермадим... Кўлидан зўрға қочиб қутулдиму... Югуриб бу ерга келдим. Улоқтир у дурдонани, Небу!

Небу. Йўқ. (*Дурдонани яширади.*)

Неда. Йўқот уни.

Небу. Йўқ, у меники!

Сукутда ўтиришади. Ёмғир қуяверади. Бола йиглайди.
Неда уни эмизади.

Неда. Кўкрагимда сут йўқ... У қонимни сўряпти.

Небу жим. Кўзларидан ёш тирқирайди. Неда бошини кўтариб Небуга тикилади.

Йиғлаяпсанми, Небу! Йиғлама! Эркаклар йиғламайдилар, Небу!

Небу. Бу кўз ёшларимас... ёмғир томчилари...

Неда. Кўряпман-ку... Йиғлаяпсан!

Небу. Ҳа, бу занфлик аломати.

Бу кўз ёшлардан ўзим ҳам номус қиламан.

Ёмғирнинг шариллаши товушига там-там садолари
қўшилади.

Там-там садо бермоқда. Эшитяпсанми,
Неда?

Не да. Нима ҳақида жар солишяпти?

Небу (*Там-там садоси оҳангида унинг
сўзларини таржима қилгандай*).

Зудликда қочинглар, яширининглар,
Изингиздан келмоқда оқлар,
Қочинглар, қочинглар, тезроқ қочинглар.

Не да. Биркўз уларни меннинг орқамдан
бошлаб келяпти...

Там-там жар солади.

Небу. Қочинглар... Қочинглар!.. Ҳа, қочинш
керак!

Не да. Қаёққа қочамиз?

Не ду. Катта йўл билан.

Не да. Йўл қаёққа олиб боради?

Небу. Ҳаётга... Ҳар қандай йўл ҳаётга
олиб боради. Ҳар қандай йўл одамлар ораси-
га олиб боради. Биз одамлар орасига қайта-
миз. Улар бизни ҳимояга олишади. Юр, Неда!

Неда ўрндан туради. Учоқдаги олов ўчган.

Не да. Учоқдаги ўтимиз ҳам сўнди...

Небу. Оиламизнинг чироғи ўчди.

Биз бошқаларнинг гулханлари ёнига.

Ўз катта гулханимизни ёқамиз... юр, Неда!

Улар жўнайдилар Итларнинг акиллаши борган сари
авжга чиқади. Қоронғилик.

Қамишзор. Икки кишининг оғир ҳарсиллаши эшитилади. Итлар ҳуради. Қамишнинг учидаги попуклари тебранади, қуруқ қамишлар шитирлайди. Небу кўринади. У қўлида Неда билан боласини кўтарган. Тўхтади.

Неда. Мени ерга қўй, Небу, чарчаб кетдинг!

Небу. Бўлмайди... Юриш керак... Улар яқинлашиб қолишди.

Неда. Мени ерга қўй деяпман, эшитдингми?

Небу. Бўлмайди!

Неда. Чарчадинг ахир, бор кучингдан айрилдинг.

Небу. Йўлга чиққан одам юриши керак. Етиб бориши учун юриши керак.

Неда. Қўй мени ерга... Мен ўзим юраман... Урмалаб бўлса ҳам етиб бораман.

Небу. Йўқ, бўлмайди.

Неда. Қўй, дейман, сенга, биз борайлик.

Мушукка ўхшаб Небуни тимдалаб унинг қўлидан тушмоқчи бўлади, кўкракларига муштлайди.

Небу. Йўқ... Неда, жонгинам, бўлмайди!

Улар бир ерга йиқилишади. Оғир нафас олиб қимирламай ётишади. Бола йиғлайди.

Неда. Жим... жим менинг кичкинам Небу. Улим яқинлашиб келмоқда... жим бўл!

Жим бўл, шўрликкинам йиғлама!
Жим, жим.

Боланинг оғзини қўли билан бекитади.

Қамишзорлар ичига кириб,
Яширнамиз, тополмас ҳеч ким.

Итларнинг акиллаши узоқлашади.

Эшитяпсанми, Небу, улар бизнинг изимизга тушолмадилар.

Небу қулоқ солади. Кейин диққат билан ҳавони ҳидлайди.

Небу. Бу нимаси?

Неда. Нима?

Небу. Дуд, тутун ҳиди.

Неда. Демак яқин ерда хонадонлар бор.

Небу. Билмайман, Неда, (*Осмонга қарайди.*) Қандайдир ғалати булут.

Неда. Рост айтасан!

Небу. Ёмғир булутига ўхшамайди.

Неда. Ўхшамайди, Небу. Нима бўлиши мумкин?

Небу. Ёнғин... Қаердадир ўт қўйишган.

Бўғиқ овозлар. Небу қулоғини ерга қўйиб тинглайди.

Небу. Оҳулар безовта чопишяпти.

Неда. Нима дегани бу?

Небу. Қамишзорга ўт қўйилган.

Неда. О, худойим-ей!

Небу. Тутун ҳамон юқорига буруқсаяпти, Небу, қуёш юзини булут тўсиб қўйди.

Неда. Болагинам! Небу!

Небу. Олов! Ҳаммаёқда олов. Унинг тиллари еру осмонни ялаб кетяпти.

Неда. Тезроқ! Тезроқ юр, қочамиз!

Аранг турадилар. Бирдан хириллаган кулги эшитилади. Қамишлар орасини йириб Биркўз бошини чиқариб турипти. Сарғайиб кетган тишларини тиржайтириб, кулади. Хахолайди. Хахолаши ҳамма овозни босиб кетади.

Биркўз. Ҳа, Небу, бунча менга тикила-
сан? Кўрмаганингга кўп бўлди-а?

Мана мен. Келдим.

Небу. Қоч йўлдан!

Биркўз

Йўқ, йўқ,

Йўлларимиз туташди энди,
Мендан қочиб қайга борасан.

Дурдонани менга бер энди,
Эвазига тирик қоласан.

Битта дурга — бутун бир ҳаёт
Арзон сотиб олдинг ҳаётни...

Неда. Бер унга, Небу, бер!

Биркўз. Бер, буёққа! Кейин мен оқлар-
ни бошқа йўлдан олиб кетаман.

Неда. Бер, Небу!

Небу (*Иккиланиб туради, кейин дурдо-
нани Биркўзга отади*). Ол. (*Биркўз дурдона-
ни олиб олиб, очкўзлик билан уни кўздан
кечиради.*)

Биркўз. Ўша, худди ўшанинг ўзи. (*Яна
хахолаб кулади.*) Энди меники бўлди. Мени-
ки, меники!..

Небу. Ҳа, у — сеники бўлди энди. Сен
унга эга бўлишни жуда истардинг. Бой бўлиш-
ни истар эдинг, Биркўз. Энди бахтиёрмисан?

Биркўз. Ҳа, жудаям!

Небу (*пичоқни қўлидан олиб*). Бўлмаса
энди ўл!

У Биркўзга ташланади. Кураш. Иккиси олиша-олиша
қамишзор ичига кириб кетади. Қамишлар шитирлаб
тебранади. Қимнингдир хириллаши, кейин инграгани
эшитилади.

Не да (даҳшат ичида чинқиради). Небу!
Менинг Небуим! (Ийглайди.)

Ҳаммаёқ қизил рангга киради. Қамишзорни аланга олади, аланга ичидан қўлида пичоқ билан Небу чиқади.

Небу. Энди у бахтиёр. У қамишзорда лаънати дурдонани қисимлаб, осмонга қараб ётипти. (Пичоғига қарайди.)

Ота-боболардан қолган мерос бу,
Беғуноҳ бировнинг тўкмаган қонин.
Бахтга интилганнинг йўлини тўсган
Ҳар кимга қақшатғич зарба берар у.

Яна яқин ерда итлар ҳуради, отишмалар. Небу
Неда билан боласини қўлига олади.

Қишлоқ яқин қолди, Неда,
Одамлар кутмоқда... кетдик илгари

Чакалакзорлар ичида ғойиб бўлишади. Қамишзор ёнади. Урмонга ўт кетган. Отишмалар ва итларнинг акиллашлари авжга чиққан. Қоронғилик. Яна чакалакзор. Фақат бу аввалги эмас. Ёнаётган қамишзор четда қолган... Итларнинг акиллашлари даҳшатли даражада янада авжга чиқади... Қамишзорлар ичидан эмаклаб. Неда чиқиб келади. Бир қўли билан боласини бағрига босган, иккинчиси билан кучсизланган Небунни тортиб чиқяпти. Неда беҳол бўлиб муккаси билан ерга йиқилади... Бола ййглайди. Неда бўғиқ, заиф овоз билан дейди.

Не да. Жим! Жим! Жим!

Бола жим бўлади. Бир неча муддат Неда Небунинг ёнида ҳаракатсиз ётади. Небу дармонга киради.

Небу. Ҳаёт кўршапалакдай учиб ўтди.
Уёқ-буёққа қарагунингча — йўқ!

Не да. Гапирма!

Небу. Қуёш ботиши билан тана музлайди.

Не да. Сен яшайсан, яшашинг керак...
Ундай дема!

Небу

Улар сени қучган бу қўллар,
Улар кезган бу оёқларим.
Юрак тўхтар энди уришдан,
Бугун бизнинг учун сўнгги тун,
Кундуз олиб кетади нари.

Неда

Ундай дема! Шукур! Нафас олиб турибсан,

Небу!

Наҳот, эшитмайсан нафасинг,
«Яшаш, яшаш» такрорлар қалбинг.

Небу.

Доим, қалбим... тунлар там-тами,
Умринг битди деса уради тинмай.
Ҳаммасини унут, азизим Неда.
Янги ҳаёт бошла қайтадан.

Неда

Унутишга ҳақлимас инсон.
Жим бўл, жим бўл, албат яшайсан.

Небу

Қайғу-аламингни куйдирсин қуёш.
Қумлар бўйлаб олға қараб юр!
Урмонларни босиб-янчиб ўт,
Олға, олға, шамол қулатган,
Дарахтлардан ўтиб олға юр!
Инсонлар ичига топасан сен йўл.

Не да. Сен борасан менинг ёнимда.
Не бу. Йўқ, Неда. Йўқ, кўзим тинмоқда,
сен қайдасан.

Не да. Мен шу ерда... Мен ёнингда... бир
умр сен-ла.

Не бу

Ўлим, унутилиш... йўқлик демакдир.
Абадий сукунат... тириклик — тамом.
Ҳаётим битди, менинг суюкли Недам!
Энди сен ўз йўлингдан менсиз бораверасан,
Қайрилмасдан бораверасан.

Энди сенда бошқа Небу бор... Уғлимиз Небу.

Не да. Ҳа, бизнинг ўғлимиз.

Не бу. Сиз иккингииз бирга-бирга янги
туғилаётган ҳаётга, тонгга қараб борасиз.
Танҳоликнинг қорнида нималар яшириниши-
ни энди сен ҳам биласан!

Не да. Биладан.

Не бу. Инсон танҳоликда яшай олмасли-
гини энди сен ҳам биласан!

Не да. Биладан.

Не бу. Энди олға қараб менсиз боравер.

Не да. Йўқ. Сен ҳаммавақт мен билан
биргасан. Худди қўшиқ сингари, там-тамнинг
чорловчи садолари сингари, там-там садо-
рини қўллари ва танасининг ажойиб ҳара-
катлари билан ифода этувчи раққос сингари,
ерга уруғ сепувчи қўллар сингари, ернинг
қоқ юракларига ботиб кетадиган оёқ тово-
лари сингари ва там-тамнинг чарм сатҳига
тинмай уриб турувчи таёқчалари сингари
ҳаммавақт мен билан биргасан...

Неда боласини олиб ғойиб бўлади.

Небу. Мен ҳеч нарсани кўрмаяпман,
Неда, сен қаяқдасан? Овозингни ҳам эшитма-
япман. Сукунат, сукунат... сукунат...

Бирдан сукунат босди, тинди менинг там-та-
мим,

Атрофимни ўради сукунатнинг ҳалқаси.

Ҳаммаёқда сукунат, сукунат ва сукунат.

Бу қабрда на овоз, на баргларнинг шарпаси.

Менинг там-тамим тинди.

Сукунат ўлим демак, ўлимдан ҳам баттарроқ.

Бу кулфатни тортмоққа тоқатим йўқ, тоқа-
тим!

Жимлик. Небу қулоқ солади. Жимликда қисқа-қисқа
дукирлаш эшитилади. Бу Небу юрагининг уриши.

Бу нима? Там-тамнинг садоларими,

Ёки юрак там-там товшидай

Кўкрагимда гумбурлаб урар.

Менинг доҳим, қалбим гумбурлар,

Сукунатнинг даҳшатими бу!

Оҳ, Неда! Фамларни кул-кул қилувчи,

Иссиқ қўлларингда мен бераман жон,

Гўё буюк заифликсимон...

Недам, бўлсанг менинг ёнимда

Бу бўғувчи ғусса тарқарми,

Ёнимда бўл, жонгинам Неда!

Қоронгиликдан Неда пайдо бўлади. Сочлари оқариб
кетган. Лекин ўзи ҳамон ёш. Унинг ёнида қадди-
қомати келишган ўспирин йигит. Успирин жуда
Небуга ўхшайди.

Небу. Менинг Недам! Сен шу ердами-
сан?

Неда. Мен шу ерданман. Мен — Африка-
ман! Сенинг онанг — Африка! Там-там садо-
ларига қулоқ сол! Унда янги ҳаётнинг қуёши

кўтарилиб келмоқда. Мен тонгни кўргандай
бўляпман. Менинг овозимга қулоқ сол, Небу!

Там-там садо беради.

Небу (*туришга уриниб*). Эшитяпман,
эшитяпман овозингни. Менинг Африкам!

Неда

Эшитяпсанми?

Унда қайноқ шамол нафаси.

Майсаларнинг овози унда.

Денгиз тўлқинининг кучли долғаси.

Фил тўдаси ўтганда, қуруқ

Хазонларнинг шитирлашлари —

Табиатнинг қўшиқларини!

Небу. Эшитяпман, эшитяпман, овозинг-
ни, Африка!..

Неда. Қудратли, кучлироқ садо беринг,
там-тамлар.

Там-тамлар зарб билан садо беради. Уларнинг садо-
лари Небунинг қалб уриши билан ҳамоҳанг бўлиб
кетади.

Небу (*бутун кучни тўплаб азот туради*).

Қаттиқроқ, кучлироқ гумбурла, там-там!

Эшитяпман, эшитяпман ғазабга тўлган

Садоларинг тинмас зарбини!

Ана қичқиряпти:

Озодлик, озодлик, озодлик!

Небу йиқилади. Бир дақиқалик қоронғилик. Неда
Небунинг жасади устига эгилади. Успирин Небу ота-
си бошига келади. Сукутда бошини эгиб туради.

Аввал оҳиста, кейин баландроқ ура бошлайди дўм-бираларни. Унинг овозини эшитгандай Дуэду билан Акко, кейин қора дўмбирачи ва қишлоқ дўмбирачиси пайдо бўлишади. Ҳаммаси Небунинг жасади атрофига тўпланишади. Бир неча дақиқа бош эгиб туришади. Кейин секин Дуэду сўз бошлайди.

Дуэду. Бизнинг орамизга жуда кечикиб келдинг, Небу!

Акко. Жуда кечикиб келдинг... Там-тамларнинг садоларини жуда кеч эшитдинг.

Улар жасадни кўтардилар, саҳна олдига олиб ўтадилар. Бошқалар улар орқасида.
Саҳна олди.

Қ о р а д ў м б и р а ч и.

Там-тамларнинг садолари тропик ўрмон — Чакалақлар қалбигача етсин бу замон:
Мана шундай бўлар унинг товшин баёни:
Энди негр бош эгмайди, қилмайди тоқат,
Қора танли оғайнилар — дўстлар, қўзғолинг!
Олтин конлар қаъридан сиз чиқинг офтобга.
Баданингиз тошлар тилиб қонатганда ҳам,
Эмаклар ҳам, ўрмалаб ҳам чиқинг офтобга.
Сасиб ётган балчиқлардан чиқинг қуруққа,
Қамишзорлар водийсининг муте қуллари,
Кучли қўллар билан янчиб чиқинг қуёшга!
Дуру гавҳар овловчилар! Сувнинг остидан
Музлаб-музлаб оқ танлига тердинг совуқ дур!
Энди етар! Озодликнинг ҳаётбахш нури
Кўксингизни сийпаласин, олинг енгил тин.
Э қўзғолинг, э қўзғолинг, оға-инилар!

Акко. Халқ кўтарсин бош!
Қўли, дили кишанланган халқ кўтарсин бош.